МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра менеджменту і адміністрування

(назва кафедри)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРАВОЗНАВСТВО

(назва навчальної дисципліни)

підготовки перший (бакалаврський) рівень

(назва рівня вищої освіти)

галузі знань 07 Управління та адміністрування

Спеціальності 073 Управління та адміністрування

(код і найменування спеціальності)

Освітньо-професійної програми Менеджмент

(найменування освітньої програми)

спеціалізації

(й)_____

(найменування спеціалізації, за наявності)

Харків-2019

(рік створення)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра <u>менеджменту і адміністрування</u>

№ з/п	Назва теми	Кіл.годин	
		денна	**заочна**
Змістовий модуль 1. Держава і право			
1	Держава: поняття, виникнення, ознаки, сутність	2	2
2	Форма, механізм і функції держави	2	
3	Поняття і ознаки права. Норми права. Система права	2	1
4	Юридична відповідальність	2	1

Лекція
на тему „Держава: поняття, виникнення, ознаки, сутність”
План лекції:

1. Характеристика окремих концепцій походження держави.
2. Поняття та основні ознаки держави.
3. Причини, що сприяли формуванню державних інститутів.
4. Особливості виникнення держави у різних народів.

1. Характеристика окремих концепцій походження держави.

З глибокої давнини людство починає замислюватися над причинами та шляхами виникнення держави і права. Існуюче розмаїття теорій, що пояснюють ці процеси, є природнім, оскільки кожна з них відображає різні судження груп, прошарків населення, класів, націй, інших соціальних спільнот на державу та право.

Наука минулого та сьогодення сформулювала ряд теорій походження держави та права серед яких необхідно виділити наступні:

1. Теологічна;
2. Патріархальна;
3. Теорія суспільного договору і природного права;
4. Теорія насильства;
5. Матеріалістична;
6. Органічна.

Теологічна (божественна) теорія – дана теорія наполягає на божественному походженні держави, державної влади, стверджує і захищає тезу: «Вся влада від Бога» (Фома Аквінський, Аврелій Августин). Незважаючи на свій релігійний зміст, ця теорія відбиває певні реалії як-то: теократичний характер первинних держав (владу жерців, значну роль храмів, поділ влади на релігійну і світську тощо).

Патріархальна теорія – суть теорії полягає в тому, що держава виникає з патріархальної сім’ї внаслідок її розростання: родина → сукупність родин (селище) → сукупність селищ (держава).Глава ж патріархальної родини (патріарх) стає главою держави – монархом. Таким чином, його влада є проводженням влади батька, сам же монарх є батьком для всіх своїх підданих (Аристотель, Конфуцій).

Договірна теорія – пояснює виникнення держави в результаті договору між людьми як наслідок усвідомлення ними своїх нагальних потреб та інтересів (Дж.Локк ,Т.Гоббс,Ж.-Ж. Руссо, О.М. Радіщев та ін.).

Теорія насильства – причина виникнення держави вбачається у військово-політичних чинниках – насильстві, завоюванні одних племен іншими, оскільки для управління завойованими народами та територіями потрібний спеціальний апарат примусу. Для цього і створюється держава (Л. Гумплович, К. Каутський, Є. Дюринг).

Історико-матеріалістична теорія – у відповідності з даною теорією держава виникла як результат природного розвитку первісного суспільства. Це, насамперед, економічний розвиток, що, поряд із забезпеченням матеріальних умов виникнення держави і права, враховує соціальні зміни в суспільстві. Останні також виступають важливими умовами і причинами виникнення держави (К. Маркс, Ф. Енгельс, С.Десницький, Л. Морган, В. Ленін, І. Франко та ін.).

Органічна теорія – проводиться аналогія між державою і біологічним організмом. Згідно з органічною теорією держава, як і будь-яке тіло, базується на диференціації та спеціалізації. Диференціація означає, що держава спочатку виникає як найпростіша політична реальність і в процесі свого становлення ускладнюється і розростається. Цей процес завершується загибеллю держави в результаті її старіння. Таким чином, органічна теорія передбачає, що держава зачинається, народжується, зростає, мужніє, старіє і вмирає, тобто вона є своєрідним аналогом організму. Щодо спеціалізації, то теорія передбачає, що формування держави супроводжується об'єднанням індивідів у групи-органи, кожен з яких виконує чітку, властиву лише йому функцію. У результаті утворюється система державних органів. І все це відбувається як у живому організмі, частини якого спеціалізуються на певній функції в системі цілого.

2. Поняття та основні ознаки держави.

Визначення поняття «держави» має не лише академічне, а і прикладне значення, не можна керувати державою, не маючи достатніх знань про неї, лише на основі проб та помилок, емпіричного досвіду, без глибокого та різностороннього розуміння її природи та сутності.

Держава у **широкому розумінні** – усе суспільство або особлива форма його прояву	Держава у **вузькому розумінні** – окремий орган або група органів, нація, територія
(Держава – політично організоване суспільство)	**(Держава – сукупність органів, які здійснюють управління суспільством)**

Юридичний аспект	Юридична особа, що відрізняється від інших встановленим в масштабі нації або країни правовим порядком
Соціологічний аспект	Соціальна реальність, що існує незалежно від правового порядку

Біологічний аспект	Живий природний організм, форма соціальної біології
Нормативний аспект	Сукупність норм, політично організоване суспільство

Важливою категорією яка лежить в основі визначення поняття держави є її сутність. Під якою слід розуміти внутрішній зміст найсуттєвіших характерних рис держави, що проявляється у зовнішніх формах її функціонування. Виділяють національний, расовий, релігійний підходи до визначення сутності держави. Але при усьому розмаїтті підходів до визначення сутності держави у вітчизняній науці основними слід вважати класовий та загальносоціальний. Класова сутність є характерною для недемократичних, тоталітарних держав в яких загальносоціальна спрямованість існує, але є другорядною. В умовах вирішення суспільних протиріч на основі діалогу та політичного компромісу на другий план відступають класові прояви сутності держави.

Держава – це суверенна політико-територіальна організація соціально неоднорідного суспільства (населення), що має публічну владу, яка здійснюється спеціальним апаратом управління та апаратом примусу на основі юридичних норм, котрі забезпечують узгодження соціально-групових, індивідуальних і суспільних інтересів.

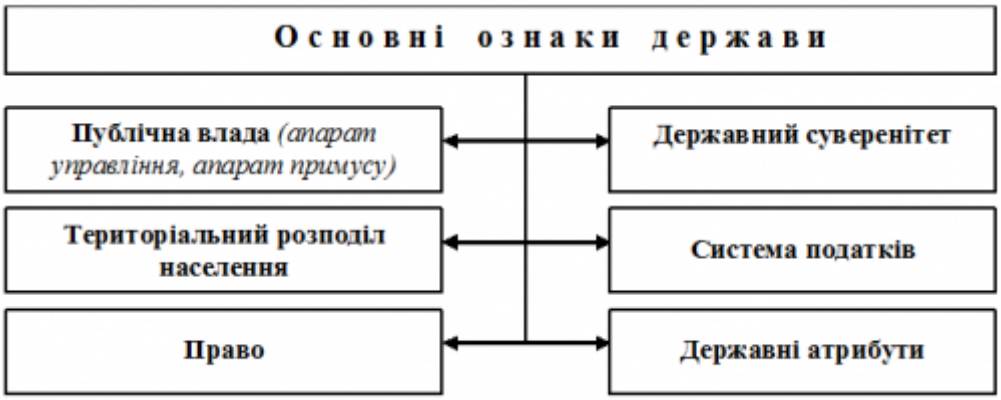

3. Причини, що сприяли формуванню державних інститутів.

Враховуючи усе розмаїття поглядів на процеси виникнення держави і права, сучасна матеріалістична наука пов’язує процес виникнення держави і права з розвитком первісного (додержавного) суспільства.

Сучасна періодизація додержавного суспільства знає два способи його існування в залежності від організації економіки – це привласнення і виробництво

Сутність переходу від привласнюючої до виробничої економіки полягає у тому, що в результаті еволюційного розвитку людина для задоволення своїх потреб поступово перейшла від привласнення природних компонентів до трудової діяльності, спрямованої на перетворення природи і виробництво знарядь праці, одягу, їжі. Зміна первісних економічних систем супроводжувалася трьома великими розподілами праці:

1. Відділення землеробства від скотарства;
2. Відділення ремесел;
3. Відділення торгівлі.

Частина дослідників знаходить причини виникнення держави у відтворенні самої людини, заборона. Інші говорять про зародження держави як процес розвитку «військової демократії» та військово-насильницького примусу. Безсумнівним є факт, що на виникнення держави як суспільного інституту впливали цілісні групи передумов економічного, соціального, політичного, географічного характеру.

4. Особливості виникнення держави у різних народів.

Основні шляхи первісного виникнення держав:

- **європейський** (Афіни, Рим, давньогерманські держави);
- **східний, азіатський** (Єгипет, Вавилон, Китай, Індія та ін.).

На території Європи *(європейський шлях виникнення держави)* головним фактором утворення держави було класове розшарування суспільства в зв'язку з формуванням приватної власності на землю, худобу, рабів, а основною функцією – економічне регулювання і захист приватної власності. У результаті розкладу общин виникла або приватна власність на землю (Афіни, Рим), або приватне землекористування при збереженні державної власності (Спарта). *Найбільш класичними вважаються три форми виникнення держави:* ***афінська, римська, германська.***

Шляхом виникнення прафеодальних держав з первісного ладу йшов і розвиток держав на території Європи (Ірландія), у Стародавній (Київської Русі, в Азії – в арабів тощо.

Східний, азіатський, шлях виникнення держави характерний для ряду країн *Стародавнього Сходу, Азії, Африки, Південної Америки.* Його відмінність від європейського полягає в тому, що функція економічного регулювання і захисту приватної власності не мала великого значення, основною була управлінська функція держави. Причиною цього стали природнокліматичні умови, що не сприяли розвитку приватної власності.

Особливості первісного виникнення держав східного, азіатського, типу можна подати в узагальненому вигляді:

1) основу економічних відносин становила державна форма власності;

2) приватна власність не мала вирішального впливу на економіку;

3) державна влада носила деспотичний характер (на чолі – правитель-деспот), застосовувалося насильство;

4) управлінські функції виконував могутній чиновницький апарат, сформований з родоплемінної знаті;

5) значну частину державного апарату становила спеціальна бюрократія для збирання податків з величезної і комплексної системи зрошення;

6) відбулася сакралізація (освячення) влади, що призвела до застою і нерухомості в суспільстві, яке протягом сторіч не розвивалося (не знало сходження по лінії: рабовласництво, феодалізм, капіталізм). Наприклад, незважаючи на те, що держава в Китаї утворилося задовго до європейських держав (Греції і Риму), його суспільство не зазнало змін, окрім зміни царюючих династій, аж до початку XX століття.

Утворення кожної держави залежить від комплексу причин – економічних, політичних, соціально-культурних, внутрішніх і зовнішніх. Вони визначають внутрішньоглобальні закономірності і випадковості виникнення та розвитку держав у народів світу.

Лекція
на тему „Форма, механізм і функції держави ”
План лекції:

1. Форма держави.
2. Механізм держави.
3. Функції держави.

1. Форма держави.

Форма держави представляє собою порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади в країні відносно форми правління, форми державного устрою та державно-правового режиму.

Форма правління розглядається як організація держави, що включає в себе порядок створення вищих та місцевих державних органів та порядок взаємовідносин між ними. Форми правління в значній мірі розрізняються в залежності від того, здійснюється влада однією особою або ж вона належить колективному виборному органу. В першому випадку має місце монархічна форма правління. В другому – республіканська.

Монархія – форма державного правління, за якою державна влада належить повністю або частково одній особі – монарху, і передається як спадщина серед представників правлячої династії або формується якимось іншим шляхом.

Монархії властиві такі юридичні ознаки:

- безстроковість влади монарха;
- володіння владою за спадком по праву крові;
- представництво монарха від імені держави не за дорученням, а за власним правом;
- непідпорядкованість влади монарха будь-яким іншим суб'єктам;
- влада монарха оголошується священною і поширюється на всі сфери суспільних відносин;
- правління здійснює одноособово, тобто може прийняти до свого розгляду будь-яке питання.

Монархії поділяються на обмежені та необмежені.

Необмежені монархії – це монархії, за якими влада монарха ніким і нічим не обмежена. Інакше кажучи, у країні не існує ні органів, ні законів, що могли б якоюсь мірою змінити або відмінити волю монарха. Існують різновиди необмеженої монархії:

- Деспотична монархія, за якою влада монарха обожнюється, а він сам офіційно визнається божеством. Цей різновид необмеженої монархії був поширений у державах рабовласницького типу, і насамперед, на Древньому Сході (Вавілон).

- Абсолютна монархія – це історичний тип монархії, якій властива належність монарху необмеженої влади. Вона характерна для більш пізніх часів і свого розквіту досягла в епоху феодалізму. Вона характеризується відсутністю представницьких органів, правом монарха видавати закони та призначати чиновників і повною неконтрольованістю владних повноважень монарха (класичним прикладом є Російська імперія часів Петра І чи Французька монархія Людовіка ХІУ; а у наш час – Саудівська Аравія).

Обмежена монархія – це форма правління, де влада монарха тією чи іншою мірою обмежується повноваженнями певних державних органів. Цей різновид монархії поділяється на:

- Дуалістичну монархію, яка характеризується особливим процесом призначення та контролювання уряду. Вона передбачає двопалатний парламент, нижня палата якого обирається населенням, а верхня – призначається монархом. Уряд призначається монархом і контролюється ним самостійно або через прем'єр-міністра, який призначається монархом; глава держави має право вето щодо актів парламенту. Дуалістична монархія характерна для періоду переходу від феодалізму до капіталізму і є своєрідною спробою примирення інтересів відживаючого класу феодалів (в особі монарха) і нового пануючого класу – буржуазії (в особі парламенту) (існувала в Тунісі, Тайланді, Лівії, Ефіопії та інших країнах; в деяких сучасних країнах (султанат Бруней, королевство Тонга залишилися окремі риси дуалістичної монархії).
- Парламентарну монархію, в якій влада монарха в законодавчій, виконавчій та судових сферах діяльності символічна. Монарх тільки підписує законодавчі акти, прийняті парламентом, та формально зберігає статус глави держави – виключно з представницькими повноваженнями. Фактично главою держави (прем'єр-міністр) стає лідер партії, що володіє найбільшою кількістю депутатських місць в парламенті. Уряд формується парламентом та тільки йому підзвітний. Сучасні монархії в більшості своїй – парламентарні, що обумовлено національними традиціями, живучістю певних символів (Японія, Швеція, Іспанія, Данія, Англія).

Республіка – це форма правління, відповідно до якої вища влада належить виборному органу – парламенту. Для неї характерні наступні ознаки:

- наявність вищих виборних органів влади;
- заснованість діяльності держави на принципах демократії та поділу державної влади;
- чіткий розподіл сфер впливу владних структур і визначення терміну їх повноважень;

- відповідальність посадових осіб, що реалізується через відклик та відставку.

Залежно від особливостей повноважень глави держави та їх співвідношення із повноваженнями парламенту республіки поділяються на парламентські, президентські та змішані.

1. Парламентська республіка характеризується верховенством влади парламенту; підзвітністю йому уряду; наявністю посади прем'єр-міністра, якого призначає парламент; обов'язком президента (у разі існування в державі такої посади) діяти лише за згодою уряду; затвердженням парламентом нормативних актів президента (Італія, Греція, Індія, Чехія, Венгрія, ФРН).

2. Президентська республіка характеризується наявністю глави держави – президента, який може поєднувати повноваження глави держави та уряду. Президент обирається непарламентським шляхом – прямими чи непрямими виборами населення; він призначає уряд, що несе перед ним політичну відповідальність; глава держави може застосовувати право вето щодо актів парламенту; за певних обставин він може розпустити парламент, а останній може ініціювати процес відсторонення президента від влади у разі порушення ним конституції чи скоєння злочину (США, Аргентина, Мексика, Бразилія, Швейцарія, Іран, Ірак, Росія).

3. Змішана республіка (парламентсько-президентська або президентсько-парламентська),яка характеризується тим, що глава держави (президент) пропонує склад уряду (перш за все кандидатуру прем'єр-міністра), яку належить обов'язково затвердити парламенту. Виконавча влада належить не тільки президенту, але й прем'єр-міністру, що очолює уряд. Президент має право головувати на засіданнях уряду, і він обирається позапарламентським шляхом (Україна, Фінляндія, Франція).

Форма державного устрою – це елемент форми держави, що відображає спосіб територіального устрою держави, який визначає порядок взаємодії центральної, регіональної та місцевої влад.

Цей елемент характеризує: принципи поділу території держави на складові частини; можливість врахування інтересів національних меншин шляхом надання території, де вони проживають, певних прав щодо територіального самоврядування; відносини між різними рівнями владних органів (центральних, регіональних, місцевих).

За формою устрою держави поділяють на прості й складні.

Простою або унітарною (від лат. Unitas - єдність) є держава, що характеризується цілковитою політичною єдністю, частини якої є адміністративно-територіальними одиницями, що не володіють суверенними правами (Болгарія, Україна, Франція, Італія, Фінляндія, Іспанія, Греція, Японія, Китай та ін.). До основних ознак унітарної держави відносяться:

- єдина конституція;

- єдина система вищих органів державної влади – глава держави, уряд, парламент, юрисдикція яких розповсюджується на всю територію держави;
- єдине громадянство та єдина державна символіка;
- єдина система законодавства та єдина судова система;
- адміністративно-територіальні одиниці не можуть володіти будь-якою політичною самостійністю;
- в міжнародних відносинах виступає в однині.

Частини унітарної держави мають різні назви: у Польші – воєводства, В Англії – графства, В Італії – провінції, В Україні – області.

Деякі унітарні держави (Великобританія, Грузія, Ізраїль, Португалія та ін.) включають автономні утворення (адміністративні автономії). Такі держави називаються децентралізованими унітарними державами або унітарними державами з елементами федералізму. Вони відрізняються від централізованих унітарних держав, в яких на чолі місцевих органів влади стоять призначені з центру посадові особи, що підкоряють собі місцеві органи самоуправління. В децентралізованих унітарних державах місцеві органи влади обираються населенням та володіють правом самостійно вирішувати більшість питань місцевого життя. В них автономії мають внутрішнє самоуправління, як правило, в сфері адміністративної діяльності. Вони можуть мати визначену самостійність і в сфері законодавства. В такому випадку закони приймаються парламентом автономії в межах своєї компетенції (головним чином в порядку делегування йому законодавчих повноважень центральним законодавчим органом у випадках, передбачених конституцією).

До складних держав належать:

І. Федерація – це союзна держава, що складається з територій суб'єктів (складових держави), які мають обмежений суверенітет (США, Росія, Австрія, Індія, Австралія). Юридичними ознаками федерації є:

- наявність єдиної території, яка в політично-адміністративному відношенні не представляє собою єдиного цілого, а складається з територій - суб'єктів федерації, що мають власний адміністративно-територіальний поділ;
- наявність загальної конституції федерації та конституцій її суб'єктів, тобто наділення суб'єктів федерації установчою владою;
- наявність системи законодавства всієї федерації та системи законодавства її суб'єктів, тобто наділення суб'єктів федерації в межах встановлених для них компетенції правом видання законодавчих актів, які діють тільки на території суб'єкта федерації та повинні відповідати союзному законодавству;

- наявність федерального двухпалатного парламенту та парламентів суб'єктів федерації, федерального уряду та самостійних органів управління суб'єктів федерації;
- наявність громадянства як всієї федерації, так і її суб'єктів; в ряді федерацій допускається подвійне громадянство (ФРН,Австрія);
- можливість суб'єктів федерації мати власну правову та судову системи (США);
- наявність загальнофедеральної податкової та грошової системи;
- суб'єкти федерації не володіють суверенітетом та не є суб'єктами міжнародного права, але в договорних міжнародних відносинах може виступати як федерація в цілому, так і кожний з її суб'єктів.

Федерації різноманітні. Класифікувати їх можливо за різними підставами:

1. За способом створення:

- Договірні – виникають на підставі договору, виникають, як правило, знизу.
- Конституційні – установлюються шляхом прийняття конституції, виникають, як правило, зверху (Індія).
- Договірно-конституційні – їх більшість (США, ФРН, Російська Федерація).

2. За способом взаємовідносин федерації та її суб'єктів:

- На підставі союзу (США, ОАЕ, СРСР – в минулому).
- На підставі автономії (Бельгія, Австрія, Індія).

3. За способом розподілу та здійснення владних повноважень:

- Централізовані (Індія, Пакістан, Мексика).
- Відносно централізовані (США, Австралія, ФРН).

4. За принципом переваги або поєднання національного та територіального підходів:

- Територіальний підхід (США, Індія, Мексика).
- Національний підхід (В минулому Союзі, в чистому варианті зараз немає).
- Поєднання національно-територіального та територіального підходів (Росія).

II. Конфедерація – тимчасовий союз суверених держав, що об'єдналися для досягнення визначених цілей та сумісно здійснюючих ряд направлень державної діяльності (оборона країни, зовнішня торгівля, грошова-

кредитна система) при збереженні в інших питаннях повної самостійності (через етап конфедерації пройшли США, Нідерланди, Швейцарія, остання конфедерація - Сенегамбія 1981-1989 рр., що об'єднує Сенегал і Гамбію).

До основних ознак конфедерації відносяться:

- відсутність загальної для всієї конфедерації єдиної території та державних кордонів;
- відсутність загальних законодавчих органів та системи управління;
- відсутність загальних для всієї конфедерації конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової систем;
- відсутність суверенітету конфедерації, збереження суверенітету та міжнародно-правового статусу учасників конфедерації;
- наявність загального конфедеративного органу, що складається з делегатів суверених держав;
- рішення загальних конфедеративних органів, що приймається за принципом консенсусу; у випадку незгодності з ним членів конфедерації, не є обов'язковим та не тягне за собою ніяких санкцій (право відхилення);
- наявність права виходу із складу конфедерації у кожного з її суб'єктів.

Конфедерації мають нестійкий, перехідний характер: вони або розпадаються, або еволюціонують у федерацію.

III. Співдружність – особлива форма об'єднання держав (СНД, Британська співдружність націй, Європейська співдружність в Західній Європі). Це рідке, більш аморфне, ніж конфедерація, але ж організаційно оформлене об'єднання держав, що виступають в якості асоціованих учасників при збереженні ними повного суверенітету та незалежності. В основі співдружності, як і при конфедерації, знаходяться міждержавний договір, устав, декларація, інші юридичні акти. Цілі, які висуваються при створенні співдружності, можуть бути різноманітні – економічні, культурні та ін.

Співдружність може мати перехідний характер: розвитися у конфедерацію і також у федерацію при наявності необхідних передумов, або, навпаки, привести до дезінтеграції, роз'єднання.

IV. Імперія – це складна держава, яка включає суверенну державу-метрополію і підвладні їй несуверенні держави – колонії. Ця форма державного устрою нині вже відійшла в історію (Римська імперія, Російська імперія).

Державний режим – це елемент форми держави, що представляє собою сукупність форм і методів здійснення державної влади, відображає її характер і зміст з точки зору співвідношення демократичних і авторитарних засад. Цей елемент характеризує способи взаємодії влади з населен-

ням; політичний статус об'єднань громадян; співвідношення правових і позаправових способів здійснення влади; рівень ідеологічного тиску в процесі реалізації владних рішень. Це поняття дає відповідь на питання про те, які методи превалюють у процесі здійснення державної діяльності і досягнення цілей, що стоять перед державою.

Поняття державного режиму не слід повністю ототожнювати з поняттям "політичний режим”, хоча за значенням вони і близькі одне до одного. Останнє поняття має більш широке значення і характеризує не тільки методи діяльності державних органів, що визначається поняттям "державний режим”, але й можливості та форми діяльності усіх елементів політичної системи – політичних партій, рухів, інших об'єднань громадян.

Підставою для класифікації державних режимів служить:

- ступінь розвинутості політичної демократії;
- реальний політико-правовий статус особи.

З урахуванням цих критеріїв сучасні державні режими підрозділяються на демократичні і недемократичні.

1. Демократичний державний режим – це стан політичного життя, за якого державна влада здійснюється на основі принципів широкої і реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності органів держави, дотриманні основних прав людини, їх захищеність та ін. Він характерен для правової держави. Його способи та методи здійснення державної влади забезпечують свободний розвиток особистості; свободу в економічній діяльності; урахування інтересів більшості та меншості; легальна дія опозиційних партій; формування уряду тими партіями, які виграли на відповідних виборах; домінування переконаності, узгодження, компромісу; виборність та змінюваність центральних та місцевих органів державної влади.

У реальності можуть виявлятись різновиди демократичного державного режиму, наприклад, режим парламентської демократії, демократично-ліберальний, національно-демократичний.

2. Антидемократичний державний режим – це стан державного життя суспільства, за якого не реалізується принцип розподілу влади; припиняється вплив громадян та їх об'єднань на управління державою; стає формальною виборність; забороняється діяльність опозиційних партій та організацій; застосовуються політичні репресії; порушуються політичні права громадян та меншин; реальна влада зосереджується в руках групи осіб чи однієї особи, що неконтролюється народом.

Основними видами антидемократичного державного режиму є тоталітарний та авторитарний режими.

Тоталітарний режим – крайня форма антидемократичного режиму. Вона характеризується повною владою держави над особистістю та суспільством; одержавленням всіх легальних суспільних організацій; не обмеженими законом та закону не підвладними повноваженнями влади; заборо-

ною демократичних організацій; фактичною ліквідацією формально проголошених конституційних прав та свобод; загальним контролем над діяльністю громадян та суспільних організацій; політичною цензурою; відсутністю гласності; репресіями по відношенню опозиції та інакомислячих; мілітаризацією суспільного життя; намаганням до зовнішньої експансії. Різновидами тоталітарного режиму виступають расистський, фашистський, військово-диктаторський.

Авторитарний режим менш різкий у крайніх, реакційних проявах, як тоталітарний режим. Він поєднує в собі ознаки тоталітарного та демократичного режиму. У відповідності з демократичним режимом він зберігає автономію особи та суспільства в сферах, що не відносяться до політики; не намагається радикально перебудувати суспільство на ідеологічній основі; допускає економічний, соціальний, культурний, а частково і ідеологічний плюралізм; не поспішає ввести планове управління економікою та встановити загальний контроль над населенням, обмежується жорстоким політичним контролем; може базуватися на праві, моральних засадах. Також, на відміну від демократичного режиму, авторитарний режим характеризується:

- необмеженою владою однієї особи чи групи осіб, непідконтрольною народу;
- наявність центру управління, що володіє владними повноваженнями, який діє на свій власний розсуд, в тому числі і з порушенням норм закону;
- здійсненням управління, як правило, централізовано; концентрацією влади в руках одного чи декількох тісно взаємопов'язаних органів, рішення яких повинні виконуватися безперечно;
- використанням насилля та позасудових методів примушення людей;
- опіром на поліцейський та військовий аппарат;
- субординацією суб'єктів суспільних відносин, дією принципц приорітету держави над особою, відсутністю гарантій здійснення конституційно проголошених прав та свобод, особливо у взаємовідносинах особи з владою.

Авторитарний режим може бути двох видів: революційний, що направлений на зміну типу суспільно-політичного розвитку; стабілізаційний, який зорієнтований на зберігання існуючого суспільно-політичного устрою.

У більшості сучасних країн твердо встановились ті чи інші різновиди демократичних державних режимів (країни Північної та Західної Європи, Північної Америки). І лише в небагатьох країнах, переважно Близького Сходу, Африки, зберігаються різні модифікації антидемократичних державних режимів.

2. Механізм держави.

До механізму функціонування держави відносять все те, що пов’язане з внутрішньодержавним управлінням та самоуправлінням. Першочергове значення у механізмі функціонування держави надається праву.

При такому підході до механізму держави більш повно відображаються державні явища та важелі стійкого функціонування держави, але *на думку більшості українських вчених, згідно структурно-функціонального підходу, поняття «механізм держави» передбачає винятково систему державних організацій.* Останні, залежно від свого основного призначення, поділяють на:

– державний апарат, що є системою державних органів (законодавчі, виконавчі, судові, контрольно-наглядові), які наділені державно-владними повноваженнями для реалізації завдань і функцій держави;

– державні підприємства та установи, які під керівництвом державних органів практично здійснюють завдання і функції держави у сфері економіки (виробничу, науково-дослідну, торговельну та іншу господарську діяльність) підприємства, або діяльності, пов'язаної зі створенням нематеріальних цінностей у соціальній та духовній сферах – установи.

Механізм сучасної держави — у його людському вимірі та раціональному розумінні – *це інституціоналізовані (організовані) групи (об’єднання) громадян, які у певному правовому порядку наділяються державно- владними повноваженнями з метою забезпечення соціального компромісу та згоди*.

Традиційно українська наукова еліта механізм держави тлумачить під кутом зору інституціонального підходу. В інституційному розумінні механізм держави *є атрибутом держави, що відбиває інституціональний аспект державності, зміст якого складає система державних організацій, а саме державних органів, державних підприємств та установ, які покликані забезпечити реалізацію завдань та функцій держави.*

Для нього притаманні такі **ознаки**:

– механізм держави – це *система* взаємозв'язаних, взаємодіючих, ієрархічно підкорених державних органів, державних підприємств та установ.

– організаційна структура та відносини між елементами механізму будуються на принципі *субординації*(мають ієрархічний характер):

– рішення вищестоящих елементів механізму є обов’язковими для нижчестоящих;

– державні підприємства та установи здійснюють свою діяльність під керівництвом державних органів.

Структурні елементи механізму держави є юридичними особами. Згідно із ст. 80 ЦК України, юридичною особою визнається організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відпові-

дачем у суді. Вона має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки.

Створюється та функціонує механізм держави на *державній формі власності.* У державній власності є майно, у тому числі грошові кошти, що належать державі Україна. Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють відповідно органи державної влади (ст. 73 Цивільного кодексу України).

Наведені ознаки у своїй сукупності дають можливість відмежувати державні організації від недержавних структур у політичній системі суспільства. Але треба мати на увазі, що таке розмежування переважно має інституційний характер і не виключає необхідності взаємодії усіх елементів політичної організації суспільства. Державний механізм діє та розвивається не ізольовано від інститутів громадянського суспільства. Його взаємодія, наприклад з органами місцевого самоврядування, які не входять до системи органів державної влади, має дві правові підстави. Вона ґрунтується на спільності завдань, які вирішуються у сфері економіки та соціального розвитку, на можливості наділення органів місцевого самоврядування окремими державними повноваженнями. Причому останнім повинні бути передані необхідні матеріальні та фінансові ресурси для їх реалізації. Держава контролює реалізацію переданих повноважень.

Взаємодія механізму держави з місцевим самоврядуванням сприяє розширенню демократичної бази державної влади. Реалізації конституційного права громадян на участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України) відповідає і курс на взаємодію державних органів з громадськими об'єднаннями громадян – громадськими організаціями, політичними партіями, профспілками, рухами тощо. Вміння досягнути консенсусу між державною владою та громадянським суспільством призводить в решті решт до суспільного порозуміння та злагоди, що є запорукою соціальної та економічної стабільності, піднесення суспільства та держави.

Частину механізму держави, а саме, систему всіх державних органів, що наділені державно-владними повноваженнями з метою безпосереднього управління суспільством та виконання завдань та функцій держави називають **державним апаратом**.

Для державного апарату притаманні певні **ознаки**, які його відокремлюють від інших державних організацій механізму держави:

1. Він представляє собою *систему*, тобто упорядковану сукупність державних органів, пов'язаних між собою загальними принципами побудови та функціонування, єдиною кінцевою метою діяльності. До апарату держави входять законодавчий орган (парламент), президент, виконавчі органи (уряд, міністерства, державні комітети, відомства тощо), судові органи (конституційні, верховні, господарські та інші суди), контрольно-наглядові (прокуратура, омбудсман та інші), правоохоронні органи (міліція, збройні сили, митні органи тощо).

2. В основу побудови та розподілу компетенції між органами державного апарату покладений *принцип поділу влади*.

3. Його діяльність здійснюється в одній із *правових форм державної діяльності* (правотворчій, правозастосувальній, правоохоронній, контрольно-наглядовій, установчій).

В Україні державний апарат побудований відповідно доцентралізовано-сегментарної моделі, оскільки в основу його організації та діяльності покладається наступна система **принципів** – основоположних засад, які визначають основні підходи до формування і функціонування державних органів. Основними з них вважають:

1. *Принцип пріоритетності прав і свобод людини*, який передбачає обов'язок для державних органів та службовців визнавати, реалізовувати та охороняти прав і свобод людини.

Цей принцип закріплений у ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

2. *Принцип демократизму*, який виражається перш за все у широкому залученні громадян у формуванні та організації діяльності державних органів. Елементами якого є:

- *принцип народовладдя*, який передбачає, що джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України). Представницькі державні органи поділяються на первинні, ті що обираються народом (парламент та глава держави) і вторинні, які формуються за допомогою первинних (усі інші органи державної влади).

- *принцип поділу влади*. В основу поділу державних органів на фундаментальні гілки влади (законодавчу, виконавчу і судову) покладено теорію поділу влади, що є структуротворчим та функціональним принципом раціональної організації і контролю за діяльністю інститутів з боку державної влади.

У державно-правовій практиці України цей принцип уперше був проголошений у Декларації про державний суверенітет України, а пізніше в ст. 6 Конституції України, яка закріпила його більш широко, наголосивши, що органи законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Це має істотне значення для забезпечення функціонування державних структур на основі законності, у межах своєї компетенції.

Поділ влади забезпечує чітке функціонування механізму держави в цілому, оскільки не дає можливості жодній з гілок влади узурпувати владні повноваження інших. Саме з цією метою фундатори теорії поділу влади в її основу поклали принцип стримувань і противаг. До системи стримувань і противаг відносять визначення різних термінів повноважень парламенту і президента, призначення різних строків їх виборів, право парламе-

нту притягнути президента до відповідальності в порядку імпічменту, право президента на розпуск парламенту, спільне призначення президентом і парламентом деяких вищих посадових осіб.

- *принцип взаємної відповідальності та взаємодопомоги особи й держави.* Передбачає обмеження державної влади правами і свободами людини та громадянина (влада визнає невідчужуваність прав громадян). Держава, в особі державних органів, повинна забезпечувати і одночасно нести політичну та юридичну відповідальність за порушення справедливості та рівності у взаєминах із громадянином, інститутами громадянського суспільства, іншими державами на підставі норм права. Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, а саме: відповідальністю уряду перед первинними представницькими органами; дисциплінарною, цивільно-правовою або кримінальною відповідальністю посадових осіб держави за порушення прав, свобод конкретних осіб, за перевищення владою, зловживання службовим становищем; імпічментом президента тощо.

До форм контролю з боку громадськості за виконанням обов'язків державних структур відносять: референдум, опитування, звіти депутатів перед виборцями.

Відповідальність особи перед державою будується на таких самих принципах. Застосування державного примусу має відбуватися у межах діючого законодавства, не порушуючи міру свободи особистості, відповідати тяжкості скоєного правопорушення.

1. *Принцип законності*. Передбачає точне та неухильне дотримання та виконання норм права усіма громадянами, державними органами та іншими суб'єктами права. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

2. *Принцип професіоналізму та компетентності* – створює сприятливі умови для залучення найкваліфікованіших та високопрофесійних кадрів у діяльності державного апарата, гарантує вирішення основних питань державного життя в інтересах населення держави.

3. *Принцип ненасильства* – у роботі державного апарату основна роль належить організаційним та виховним методам, а метод примусу має допоміжне, другорядне значення.

4. *Принцип гласності та врахування громадської думки* – забезпечує відкритість діяльності державних органів. У зміст цього принципу входить право кожного на отримання інформації, яка торкається його прав та законних інтересів, а у більш широкому розумінні – формування громадської думки про діяльність державного апарату.

5. *Принцип поєднання колегіальності та єдиноначальності,*який забезпечує поєднання демократичних та бюрократичних засад державного апарату.

Називаються й інші принципи побудови та функціонування апарату держави, а саме:поєднання виборності та призначеності; економічність та науковість; позапартійність державних службовців.

3. Функції держави

Функції держави – це основні напрямки її діяльності, в яких відображаються й конкретизуються завдання і мета держави, проявляються її сутність і зміст, а також соціальне призначення в соціально неоднорідному суспільстві.

Термін „функції держави" застосовується для позначення основних напрямків діяльності держави. Виконання державою своїх функцій має за мету гармонізувати життєдіяльність суспільства і держави. У функціях держави визначаються її сутність та реальна роль, яку держава відіграє у вирішенні основних питань суспільного розвитку. Функції мають об'єктивний характер, обумовлений потребами суспільства, вони встановлюються залежно від основних завдань держави на певному етапі розвитку. Зміст завдань держави зумовлюється різними внутрішніми й зовнішніми чинниками.

Функції держави можна поділити на внутрішні й зовнішні.

Головні внутрішні функції держави:

1) господарсько-організаційна (програмування і організація виробництва на державних підприємствах, розпорядження об'єктами державної власності);

2) господарсько-стимулююча (створення умов для розвитку виробництва на основі визначення і захисту різних форм власності на засоби виробництва);

3) культурно-виховна (освіта, виховання, підтримка культури, обґрунтування і пропаганда існуючого соціального устрою тощо);

4) соціальна (охорона і відновлення здоров'я , соціальне забезпечення та ін.);

5) створення демократичних умов, інститутів для вільного виявлення і врахування інтересів соціальних груп суспільства, зокрема для діяльності різноманітних політичних партій.

Головні зовнішні функції держави:

1) участь у створенні світової економічної системи на основі міжнародного розподілу та інтеграції виробництва і праці;

2) оборона своєї країни від зовнішнього нападу, анексії;

3) організація, підтримання і розвиток міжнародних договірних відносин на засадах загальновизнаних принципів міжнародного права.

Лекція
на тему „Поняття і ознаки права. Норми права. Система права ”
План лекції:

1. Поняття і ознаки права.
2. Норми права.
3. Система права.

1. Поняття і ознаки права.

Кожне суспільство має регулювати відносини між людьми, здійснювати охорону і захист таких відносин. Таке регулювання і охорона суспільних відносин здійснюються з допомогою соціальних норм. У системі таких норм право посідає провідне місце. В юридичній літературі право розглядають як загальносоціальне явище і як волевиявлення держави (юридичне право).

Юридичне право – це свобода та обґрунтованість поведінки людей, що задекларована державою відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права.

Юридичним об’єктивним правом називають систему всіх правових приписів, що встановлені (санкціоновані), охороняються, захищаються державою, мають загальнообов’язковий характер, є критерієм правомірної чи неправомірної поведінки та існують незалежно від індивідуальної свідомості суб’єкта права.

Юридичне суб’єктивне право – це певні можливості, міра свободи, що належить суб’єкту, який сам вирішує, користуватися ними чи ні.

До основних ознак права можна віднести такі:

1) право – це система правових норм;

2) це правила поведінки загального характеру;

3) ці правила мають загальнообов’язковий характер;

4) вони тісно зв’язані між собою, діють у єдності, складаються в правові інститути, правові галузі та інші частини системи права;

5) формально визначені й закріплені в нормативно-правових актах та інших джерелах права;

6) установлюються, санкціонуються, гарантуються (забезпечуються) державою та її органами;

7) у своїй сукупності регулюють та охороняють соціальні відносини між людьми;

8) правила поведінки повинні встановлюватися державою з урахуванням принципів правди, справедливості, гуманізму й милосердя.

Право як волевиявлення держави – це система загальнообов'язкових, формально визначених, установлених або санкціонованих державою, гарантованих і забезпечених нею правил поведінки, що тісно між собою зв'язані й регулюють суспільні відносини між людьми в інтересах певної частини (більшої чи меншої) населення в соціально неоднорідному суспільстві.

Функції права – це основні напрями його впливу на суспільні відносини. Призначення функцій полягає в тому, щоб визначити активну й багатогранну роль права в громадянському суспільстві з позиції його впливу на суспільні відносини між людьми.

Функції права поділяють на загальносоціальні й спеціальні юридичні. Розглянемо функції права, що належать до загальносоціальних:

1) гуманістична функція - захищає права і свободи людства, народу, людини;

2) організаторсько-управлінська – право суб'єктів на вирішення певних економічних і соціальних проблем;

3) інформаційна (комунікативна) – інформує людей про волю законодавця;

4) оцінно-орієнтувальна – поведінка людей оцінюється з огляду на закони держави;

5) ідеологічно-виховна – формує у людини певний світогляд;

6) гносеологічна (пізнавальна) – право само виступає як джерело знань.

До спеціальних юридичних функцій права відносять:

1) регулятивну - спрямована на врегулювання суспільних відносин;

2) охоронну - спрямована на охорону відповідної системи суспільних відносин.

Принципи права – це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в ньому закономірності суспільного життя.

2. Норми права.

Окрім внутрішньої розрізняють також зовнішню форму права, або джерела права. Це способи юридичного вираження права, його організація в належну юридичну оболонку.

До зовнішньої форми (джерел) права відносять:

1) правовий звичай – це санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру;

2) правовий (судовий чи адміністративний) прецедент – це рішення компетентного органу держави, якому надається формальна обов'язковість під час вирішення всіх наступних аналогічних судових чи адміністративних справ;

3) нормативний договір – це формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру, що встановлені за домовленістю і згодою двох чи більше суб'єктів і забезпечуються державою (наприклад, договір про утворення федерації, колективний договір);

4) нормативно-правовий акт – це рішення компетентних суб'єктів, що виноситься в установленому законом порядку, має загальний характер, зовнішній вигляд офіційного документа в письмовій формі, забезпечується державою і породжує юридичні наслідки.

Нормативно-правові акти поділяють на закони й підзаконні нормативно-правові акти.

Закони – це нормативно-правові акти, що видаються законодавчими органами, мають вищу юридичну силу і регулюють найважливіші суспільні відносини в країні.

Підзаконні нормативно-правові акти – це результат нормативної діяльності компетентних органів держави (їх посадових осіб), уповноважених на те державою громадських об'єднань з установлення , впровадження в дію, зміни і скасування нормативних письмових документів, що розвивають чи деталізують окремі положення законів.

Систематизація нормативних актів – це діяльність з упорядкування та вдосконалення нормативних актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості через створення нових нормативних актів чи збірників.

Інкорпорація – це вид систематизації нормативних актів, який полягає у зведенні їх у збірниках в певному порядку без зміни змісту. Критерій систематизації: хронологічний або алфавітний порядок, напрям діяльності, сфера суспільних відносин, тематика наукового дослідження.

Кодифікація – це вид систематизації нормативних актів, що мають спільний предмет регулювання, який полягає в їх змістовній переробці (усуненні розбіжностей і суперечностей, скасуванні застарілих норм) і створенні зведеного нормативного акта. Різновидами кодифікації є кодекс, статут, положення.

Кодекс – це кодифікаційний акт, що забезпечує детальне правове регулювання певної сфери суспільних відносин і має структурний розподіл на частини, розділи, підрозділи, статті, що певною мірою відображають зміст тієї чи іншої галузі законодавства. У сучасному законодавстві України існує вісімнадцять Кодексів.

Правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків , що забезпечуються державою.

Основні ознаки правовідносин:

1) вони виникають на основі норм права або укладання угоди;

2) характеризуються наявністю сторін, які мають взаємні суб'єктні права та юридичні обов'язки;

3) є видом суспільних відносин фізичних чи юридичних осіб, організацій і об'єднань;

4) здійснення суб'єктивних прав чи додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Правовідносини мають складну будову і охоплюють: суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин.

Підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин є юридичні факти (прийняття, зміна чи припинення нормативно-правового акта, укладання угоди).

Суб'єктами правовідносин вважають тих учасників, які є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Суб'єкти правовідносин повинні володіти правосуб'єктністю, тобто здатністю бути носіями прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені й нести юридичну відповідальність за свої дії.

Правоздатність – це здатність суб'єкта бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Дієздатність – це здатність суб'єктів своїми діями набувати і самостійно здійснювати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки. Її поділяють на угодо- і деліктоздатність.

Угодоздатність – це здатність суб'єкта правовідносин особисто своїми діями здійснювати й укладати цивільно-правові угоди.

Деліктоздатність – це здатність суб'єктів правовідносин нести відповідальність (юридичну) за скоєне правопорушення.

Об'єкти правовідносин – це реальні соціальні блага, які задовольняють інтереси й потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Юридичні обов'язки – це закріплена нормами права міра необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки особи (суб'єкта), спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного права і забезпечена можливістю державного примусу.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини , передбачені гіпотезою правової норми, що спричиняють виникнення чи припинення правовідносин.

Юридичні дії поділяють на правомірні й неправомірні. Правомірні юридичні дії поділяють на юридичні акти – таку юридичну поведінку, що здійснюється з метою породження юридичних наслідків, правомірні юридичні вчинки – такі дії, що не мають на меті спричинення юридичних наслідків.

Неправомірні юридичні дії – це правові аномалії, зловживання правом, що не є правопорушенням, і правопорушення. До правопорушень відносять злочини й різні проступки.

До юридичних подій відносять народження чи смерть людини, стихійні лиха, хворобу та інші події, з якими норма права зв'язує виникнення чи припинення правовідносин.

3. Система права.

Система права – це внутрішня форма права, яка має об'єктивний характер побудови, що відображається в єдності й узгодженості всіх її норм, диференційованих за правовими комплексами, галузями, підгалузями, інститутами та нормами права.

Первинним ланцюгом системи права є нормативно-правовий припис (норма права). Це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки суб'єкта права, що містить в собі державно-владне веління нормативного характеру, встановлюється і забезпечується державою для регулювання суспільних відносин.

Стаття нормативно-правового акта виступає зовнішньою формою норми права і нормативно-правового припису як цілісного, логічно завершеного державно-владного веління нормативного характеру.

Норма права має внутрішню структуру, що виражається в її внутрішньому поділі на окремі елементи, зв'язані між собою: гіпотезу, диспозицію, санкцію.

Гіпотеза – це частина норми права, яка містить умови, обставини, з настанням яких можна чи необхідно здійснювати правило, що міститься в диспозиції.

Диспозиція – це частина норми, що містить суб'єктивні права та юридичні обов'язки, тобто само правило поведінки.

Санкція – це частина норми права, в якій подано юридичні наслідки виконання чи невиконання правила поведінки, зафіксованого в диспозиції. Санкції можуть бути каральними (штрафними), відновними чи заохочувальними (позитивними).

Норми права можуть об'єднуватися в інститути й галузі права.

Інститут права можна визначити як відокремлену групу взаємозв'язаних правових норм (приписів), що регулюють певний вид чи рід суспільних відносин і утворюють самостійний елемент системи права.

Галузь права – це сукупність правових норм (приписів) інститутів права, що регулюють певну сферу суспільних відносин у межах конкретного предмета й методу правового регулювання з урахуванням принципів і завдань такого регулювання.

Лекція
на тему „Юридична відповідальність ”
План лекції:

1. Правомірна поведінка.
2. Правопорушення: поняття, причини і види.
3. Склад правопорушення та його ознаки.
4. Юридична відповідальність: поняття і ознаки.
5. Принципи, види, функції і мета юридичної відповідальності.

1. Правомірна поведінка

Правомірна поведінка – це суспільно необхідна, бажана і допустима під кутом зору інтересів громадянського суспільства поведінка індивідуальних і колективних суб’єктів, що виявляється у здійсненні норм права, гарантується та охороняється державою.

До ознак правомірної поведінки відносяться: об’єктивна можливість і необхідність, бажаність і допустимість, відповідність інтересам громадянського суспільства, гарантованість і охорона державою, відповідність поведінки нормам права.

Правомірну поведінку суб’єктів можна диференціювати за різними критеріями:

1) за складниками юридичних фактів – юридичні вчинки й індивідуальні акти;

2) за формою реалізації права – додержання, виконання, використання, правозастосування;

3) за змістом правовідносин – здійснення суб’єктивних прав, свобод, юридичних обов’язків, законних інтересів;

4) за формою вияву назовні – дія та бездіяльність;

5) за способом детермінації – активна і пасивна;

6) за способом формування в нормативних актах – прямо і побічно передбачена правовими нормами.

2. Правопорушення: поняття, причини і види

Протиправною поведінкою вважається поведінка, що характеризується порушенням норм права. Одним з видів такої поведінки є правопорушення. Кожне правопорушення конкретне, оскільки його чинить конкретний індивідуальний або колективний суб'єкт у певний час, у певному місці. Правопорушення характеризується конкретно визначеними ознаками, до яких належить:

1) суспільна небезпечність діяння (дія чи бездіяльність), що спричиняє шкідливі наслідки чи загрожує спричиненням таких наслідків;

2) протиправність діяння;

3) винність особи, яка скоїла протиправне діяння;

4) деліктоздатність суб'єкта правопорушення;

5) покарання і стягнення.

Правопорушення – це юридичний факт, який має місце за наявності всіх вищеназваних ознак.

Види правопорушень – це класифікаційні групи правопорушень за різними підставами. Залежно від ступеня суспільної небезпечності розрізняють злочини і проступки.

Злочин – це вид правопорушення, що передбачається кримінальним законом, тобто суспільно небезпечні, кримінально протиправні, винні дії чи бездіяльність фізичної осудної особи, яка досягла певного віку, що посягають на суспільний чи державний устрій країни, її політичну чи економічну систему, власність, особу, громадянські, економічні, політичні та інші права й свободи особи.

Проступки класифікуються:

1) адміністративні проступки – це такі, що посягають на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи осіб, на встановлений порядок управління;

2) дисциплінарні проступки – це такі, що посягають на дисципліну праці, військову, державну, навчальну та інші види дисципліни;

3) цивільно-правові проступки – це шкідливе, протиправне, винне порушення деліктоздатною особою врегульованих нормами цивільного права майнових і пов'язаних з ними немайнових особистих відносин.

Причини правопорушень – це комплекс явищ об'єктивного й суб'єктивного характеру, що здатні детермінувати протиправну поведінку суб'єктів права.

3. Склад правопорушення та його ознаки

Склад правопорушення – це сукупність названих у законі ознак, за наявності яких небезпечне і шкідливе діяння визнається конкретним правопорушенням.

Склад правопорушення:

1) об'єкт правопорушення – це суспільні відносини, які охороняються нормами права і на які посягає правопорушення;

2) об'єктивна сторона правопорушення – це зовнішній акт суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкт, що охороняється нормами права, завдає йому шкоди чи створює загрозу заподіяння шкоди;

3) суб'єкт правопорушення – це індивід чи колектив людей;

4) суб'єктивна сторона правопорушення – це внутрішня психічна діяльність особи, пов'язана зі скоєнням правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони є провина, мотив і мета правопорушника.

Під провиною слід розуміти психічне ставлення особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння і суспільно небезпечних наслідків у формі наміру та необережності.

Намір як форма провини характеризується тим, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії (бездіяльності), передбачає суспільно небезпечні й шкідливі наслідки і бажає чи свідомо допускає їх настання. Залежно від вольового критерію намір поділяють на прямий і непрямий. У теорії права розрізняють наміри:

1) завчасно обдуманий;

2) такий, що виник раптово;

3) неконкретизований.

Прямий намір має місце тоді, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, і бажає їх настання.

Непрямий намір характеризується тільки вольовим критерієм, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї діяльності, передбачає настання суспільно небезпечного результату і не бажає, а свідомо допускає його настання.

Необережність під час скоєння правопорушення має місце тоді, коли особа передбачала настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння і легковажно розраховувала на їх запобігання, або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Казус має місце тоді, коли особа не передбачала і не могла передбачити суспільно небезпечних наслідків своєї діяльності.

Мотив – це внутрішні процеси, що відображаються у свідомості особи і спонукають її скоїти правопорушення.

Мета – це уявлення особи, котра скоює правопорушення, про бажаний результат, до якого вона прагне.

4. Юридична відповідальність: поняття і ознаки

Юридична відповідальність поділяється на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну).

Перспективна (позитивна) юридична відповідальність – це сумлінне виконання своїх обов’язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою.

Ретроспективна (негативна) юридична відповідальність – це специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються за судженням протиправного діяння і суб’єкта правопорушення, покладанням на останнього

обов’язку зазнати позбавлення волі й несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Ознаки ретроспективної юридичної відповідальності:

1) державно-правовий примус;

2) негативна реакція держави на правопорушення і суб’єкта, винного в його скоєнні;

3) обов’язок правопорушника витерпіти несприятливі наслідки за його протиправну поведінку.

Державно-правовий примус – це спосіб державного впливу на суб’єкта правопорушення, що тягне для нього позбавлення особистого, майнового чи організаційного характеру. Державний примус характеризується конкретною діяльністю компетентних органів чи службових осіб, яка включає в себе:

1) нагляд за правомірністю поведінки учасників суспільних відносин;

2) дослідження обставин діянь, в яких виявлені ознаки правопорушень;

3) розгляд справ про конкретні правопорушення;

4) застосування юридичних санкцій до винних осіб;

5) виконання актів застосування норм права.

5. Принципи, види, функції і мета юридичної відповідальності

Принципи юридичної відповідальності:

1) відповідальність винної особи за діяння, а не за виявлення наміру;

2) законність, невідворотність, доцільність і справедливість покладення юридичної відповідальності;

3) гуманність і своєчасність юридичної відповідальності.

Мета юридичної відповідальності полягає у вияві її соціальної необхідності та ефективності. Розрізняють такі види мети юридичної відповідальності:

1) загальну превенцію правопорушення;

2) покарання правопорушника;

3) вплив на свідомість правопорушника;

4) моральну перебудову особи;

5) формування у людини, яка порушила норми права, настанови на правомірну поведінку надалі;

6) виховний вплив на інших людей.

Функції юридичної відповідальності – це головні напрями юридичного впливу як на правопорушника, так і на інших осіб з метою захисту правопорядку і виховання суб'єктів права, які скоїли чи можуть скоїти правопорушення. Розрізняють такі види функцій юридичної відповідальності:

1) превентивну (попереджувальну);

2) виховну;

3) репресивну (каральну);

4) компенсаційну (поновлювальну);

5) сигналізаційну (інформаційну).

Розрізняють:

1) кримінальну відповідальність – це різновид ретроспективної юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні заходів кримінального покарання до фізичних осіб, винних у скоєнні злочину;

2) різновидом ретроспективної юридичної відповідальності є адміністративна відповідальність, під якою розуміють покладання на порушників загальнообов'язкових правил, чинних в управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень;

3) самостійним видом ретроспективної юридичної відповідальності є цивільно-правова відповідальність, тобто відповідальність фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих майнових прав;

4) дисциплінарна відповідальність – це різновид юридичної ретроспективної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього догани та звільнення; законодавством, статутами

й положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення;

5) матеріальне відповідальність розглядається як різновид ретроспективної юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Підставами для накладення матеріальної відповідальності є пряма дійсна шкода, протиправна поведінка працівника, причинний зв'язок між протиправними діями чи бездіяльністю та виниклою шкодою або провина працівника в заподіяній шкоді.

Матеріальна відповідальність може бути повною і обмеженою.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра <u>менеджменту і адміністрування</u>

№ з/п	Назва теми	Кіл.годин	
		денна	**заочна**
Змістовий модуль 2. Основні галузі права			
5	Конституційне право як провідна галузь права	2	2
6	Основи адміністративного права	2	1
7	Основи кримінального права	2	1
8	Основи господарського права	2	1
9	Основи цивільного права	2	1
10	Основи трудового права	2	1
11	Основи сімейного права	2	1

Лекція

на тему „ Конституційне право як провідна галузь права”

План лекції

1. **Конституційне право –провідна галузь національного права України.**
2. **Державні символи України.**
3. **Загальна характеристика Конституції України та її юридичні властивості.**
4. **Громадянство України як один із інститутів конституційного права.**
5. **Загальна характеристика основних прав, свобод і обов'язки людини і громадянина, гарантії їх дотримання.**
6. **Верховна Рада України.**
7. **Президент України: конституційний статус і повноваження.**
8. **Кабінет Міністрів України, центральні й місцеві органи влади.**
9. **Територіальний устрій України.**

1. Конституційне право –провідна галузь національного права України

Конституційне право України як галузь права і законодавства являє собою систему правових норм і нормативно-правових актів та інших джерел, що регулюють відносини, пов’язані з основами конституційного ладу, правового статусу особи, народовладдям, територіальним устроєм суспільства і держави.

Предметом конституційного права України є коло суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення публічної влади. Ці відносини характеризуються певною специфікою, а саме: стосуються всіх найважливіших сфер життєдіяльності суспільства; виступають як базові в політичній, економічній, духовній, соціальній та інших сферах життя суспільства.

Під принципами конституційно-правового регулювання розуміють найзагальніші нормативно-регулятивні правила поведінки, в яких відображаються сутність і соціальне призначення конституційного регулювання суспільних відносин.

До них відносять принципи:

1) верховенства права;

2) верховенства і прямої дії конституції та законів у системі нормативно-правових актів;

3) загальної демократії;

4) політичного, економічного та ідеологічного плюралізму;

5) поділ влади;

6) гуманізму;

7) пріоритетності норм і принципів міжнародного права порівняно з вітчизняним законодавством;

8) державного та іншого гарантування прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, народовладдя, захисту суверенітету й територіальної цілісності України .

Конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене чи санкціоноване державою з метою регулювання та охорони певних суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права. Їхніми специфічними ознаками є те, що вони:

1) регулюють особливе коло суспільних відносин, що безпосередньо стосується здійснення народовладдя;

2) встановлюють порядок створення інших правових норм, який є обов'язковим для інших галузей права;

3) мають вищу юридичну силу щодо інших правових норм;

4) відрізняються особливою структурою, для них не є характерною тричленна структура (гіпотеза, диспозиція та санкція), мають лише диспозицію.

Метод конституційно-правового регулювання – це сукупність способів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет конституційного права. Він характеризується:

1) найбільшою загальністю;

2) максимально високим юридичним рівнем;

3) імперативністю;

4) універсальністю;

5) доцільністю;

6) поєднанням прямого й опосередкованого регулювання.

Джерелами сучасного конституційного права України, під якими розуміють чинні нормативно-правові акти , слід відзначити:

1) Конституцію України – основне джерело права;

2) Конституційні закони – закони, що вносять зміни й доповнення до Конституції;

3) звичайні закони – закони, що містять конституційно-правові принципи та норми;

4) інші акти Верховної Ради України та акти Всеукраїнського референдуму;

5) певні нормативні акти Президента України;

6) деякі нормативні постанови Кабінету Міністрів України;

7) окремі акти представницьких органів місцевого самоврядування, їхні регламенти.

Під терміном конституційний лад звичайно розуміють такий порядок, при якому дотримуються права і свободи людини й громадянина, держава підпорядкована праву (є конституційною), сприяє утвердженню

справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою.

Конституційна держава характеризується такими рисами:

1) обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом;

2) забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Не можна ототожнювати поняття „конституційний лад" і „державний лад". Останнє є більш ширшим, ніж перше.

Державний лад - це система основних політико-правових, економічних, соціальних відносин, які закріплюються державно-правовими (конституційно-правовими) нормами.

Засади конституційного ладу – це система основних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносини держави з людиною, громадянським суспільством.

Основні принципи конституційного ладу України:

1) суверенітет;
2) демократизм;
3) гуманізм;
4) соціальність;
5) верховенство права;
6) унітаризм;
7) розподіл влади;
8) плюралізм;
9) республіканізм;
10) рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

2. Державні символи України

Державні символи – це закріплені в конституційному праві України офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які в лаконічній формі виражають одну або декілька ідей політичного та історичного характеру і символізують суверенітет держави.

Основними функціями державних символів України (залежно від виконуваної ними ролі) є:

1) політична;
2) дипломатична;
3) ідеологічна;
4) соціальна.

Державний прапор – це офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету. За Конституцією, Державний прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3.

Державний прапор України був затверджений Постановою Верховної Ради України „Про Державний прапор України" від 28 січня 1999 року.

Державний герб – це відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, він зображується на прапорах, грошових знаках та знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ. Конституцією України (ч.3 ст.20) передбачено наявність великого Державного герба і малого Державного герба України. Малий Державний герб України – золотий тризуб (знак Княжої держави Володимира Великого) на синьому щиті – затверджений Постановою верховної Ради України „Про Державний герб України" від 19 лютого 1992 року. Великий Державний герб України містить як головний елемент – малий Державний герб України, так і зображення герба Війська Запорізького – козака з мушкетом.

Державний гімн – музикально-поетичний твір, який разом з державним гербом і державним прапором є офіційним символом держави. Результатом бурхливих парламентських дебатів стало прийняття Закону України „Про Державний Гімн України" від 6 березня 2003 року. Відповідно до цього Закону Державним Гімном України є національний гімн на музику М.Вербицького із словами першого куплету твору П.Чубинського в такій редакції:

„Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороненькі, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду."

3. Загальна характеристика Конституції України та її юридичні властивості

Конституція України складається з преамбули, 15 розділів, 161 статті.

Оцінюючи структуру Конституції України, відзначимо, що вона являє собою системно-структурну цінність, що складається з інститутів, які займають логічно обумовлене місце в її системі залежно від їх функціонального навантаження.

За своєю суттю Конституція України характеризується як основний Закон, який виходить із загальнолюдських, загальнонародних інтересів і потреб. Це акт, котрий на найвищому рівні узаконює баланс інтересів усіх соціальних верств суспільства, наявних в ньому націй, етнічних груп.

Конституція України виходить із основних принципів класичного конституціоналізму. І це цілком зрозуміло: виявляючи повагу до загальновизнаних принципів міжнародного права, ми створюємо правові основи входження України у світове співтовариство.

Зовнішньополітична діяльність України, зазначається в Конституції, спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки.

Юридичні властивості виражають правову природу конституції і визначають її місце в правовій системі держави, в системі національного законодавства:

1) Конституція України є Основним Законом України;

2) Конституція України виступає юридичною базою поточної нормотворчості;

3) Конституція України характеризується пріоритетним становищем в системі національного права, тобто , юридичним верховенством;

4) норми Конституції України мають найбільш високу стабільність у порівнянні з іншими нормами права;

5) Конституція України характеризується прямою дією її норм;

6) Конституція України має особливий правовий захист з боку держави.

У першу чергу, Конституція України є Основним Законом держави. Сама назва „Основний закон" вказує про його особливе місце в системі законів, які схвалюються в державі, і його особливе значення в порівнянні з іншими правовими актами.

Конституція України виступає юридичною базою поточної нормотворчості. Конституція , по суті, є правовим організатором нормотворчої діяльності держави. Прийняття нової Конституції стає величезним стимулом для подальшого вдосконалення законодавства і розвитку нормотворчої роботи.

Наступною юридичною властивістю Конституції є її верховенство. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституція України і повинні відповідати їй.

До властивостей конституційних норм, а, отже, Конституції в цілому слід віднести найбільш високу стабільність їх у порівнянні з іншими нормами права. Це випливає з того, що конституційні норми закріплюють найбільш характерні риси порядків, властивих даному етапові розвитку держави. Вони діють доти, поки зберігаються ці характерні риси, тоді як інші нормативні акти регулюють більш детальні, мобільні відносини.

Говорячи про стабільність Конституції , слід відзначити і особливий порядок внесення до неї можливих змін і доповнень.

Поняття „пряма дія", як стверджується в літературі, стосується динамічного аспекту дії Конституції. Це поняття стосується змістовної характеристики прямої дії і в цьому випадку згадується поряд з такою юридичною властивістю, як найвища юридична сила. Застосування „прямої дії" конституційно-правових норм є обов'язковим для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин.

Підвищений ступінь охорони Конституції забезпечується нормами, зазначеними в приписах самої Конституції, охороняється приписами всіх галузей права, всіма органами держави.

4. Громадянство України як один із інститутів конституційного права

Громадянство є загальновизнаним правовим терміном. Сучасна конституційно-правова доктрина розглядає громадянство у трьох аспектах:

1) як сталий конституційно-правовий зв'язок особи з державою;

2) як суб'єктивне право, яким наділяється кожна особа з моменту народження;

3) як один з інститутів конституційного права.

Закон України від 18 січня 2001 року „Про громадянство України" розглядає громадянство виключно як правовий зв'язок особи з державою, що зумовлює взаємні права та обов'язки. Подібне бачення закріплюється і в положеннях „Європейської Конвенції про громадянство" (м. Страсбург, 7 листопада 1997 року). Пункт „а" ст.2 згаданої конвенції вказує, що „громадянство означає правовий зв'язок між окремою особою та державою без врахування етнічного положення цієї особи". У розвиток цього положення звучить Преамбула Конституції України, де згадується саме той факт, що український народ – громадяни України всіх національностей.

Громадянин – це особа, що належить до постійного населення будь-якої держави, користується правами і виконує обов'язки , встановлені законами цієї держави.

Правовий статус громадянина – це система його суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Всі громадяни України мають рівний правовий статус.

Іноземці та особи без громадянства (особи, які не мають громадянства даної держави і не можуть довести належності до громадянства іншої держави) у порівнянні з громадянами обмежені у правах та обов'язках (наприклад, вони позбавлені виборчих прав, на них не покладається військовий обов'язок).

Відповідно до Закону України „Про громадянство України" громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;

2) особи незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України „Про громадянство України" (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено запис „громадянин України", а також діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну , якщо на момент прибуття в Україну вони не досягли повноліття;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Під громадянством розуміють правову приналежність чи правовий зв'язок людини з даною державою, через що на неї поширюється суверенітет цієї держави і вона користується з її боку захистом своїх прав і законних інтересів як всередині країни, так і за її межами. Проте таку приналежність слід розглядати в поєднанні із конституційно-правовим виразом со-

ціального зв'язку, який виникає на рівні „організоване суспільство – держава - громадянин".

Принципи, на яких ґрунтується законодавство України про громадянство:

1) єдиного громадянства;
2) запобігання виникненню випадків без громадянства;
3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;
4) визнання права громадянина України на зміну громадянства;
5) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України;
6) рівність перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;
7) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя.

Документами, що підтверджують громадянство України, є:

1) паспорт громадянина України;
2) свідоцтво про належність до громадянства України;
3) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
4) тимчасове посвідчення громадянина України;
5) проїзний документ дитини;
6) дипломатичний паспорт;
7) службовий паспорт;
8) посвідчення особи моряка;
9) посвідчення члена екіпажу;
10) посвідчення особи на повернення в Україну.

Законом України „Про громадянство" від 18 січня 2001 року встановлені правові підстави (юридичні факти) набуття українського громадянства.

Підстави для набуття громадянства України:

1) за народженнями;
2) за територіальним походженням;
3) внаслідок прийняття до громадянства;
4) внаслідок поновлення у громадянстві;
5) внаслідок усиновлення;
6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування;
7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
9) внаслідок встановлення батьківства;

10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Не приймаються до громадянства України:

1) особи , які скоїли злочин проти людства або вчинили геноцид;

2) особи, засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості);

3) особи, які вчинили на території іншої держави діяння, яке визнано українським законодавством тяжким злочином.

Рішення про надання громадянства України іноземцю або особі без громадянства приймає Президент України. Датою набуття громадянства України у випадках, передбачених ст.9 Закону України „Про громадянство України", є дата видання відповідного Указу Президента України.

Поновлення у громадянстві України. У такий спосіб можуть набути громадянства колишні громадяни України.

Закон України „Про громадянство України" від 18 січня 2001 року встановлює певний порядок припинення громадянства України:

1) вихід з громадянства України;

2) втрата громадянства України;

3) підстави, передбачені міжнародними договорами України.

5. Загальна характеристика основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, гарантії їх дотримання

Конституція України 1996 року юридично закріпила широкий спектр прав і свобод людини і громадянина.

Їх перелік і зміст у повному обсязі відповідають сучасним міжнародно-правовим стандартам прав людини, що містяться в таких міжнародних документах:

1) Загальна декларація прав людини (1948 року);

2) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 рік);

3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 рік);

4) Європейська конвенція про захист прав й основних свобод людини (1950 рік);

5) Заключна Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 рік);

6) Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасників наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989 рік);

7) Конвенція про права дитини (1989 рік).

Конституція України, згідно з цими документами , чітко визначає єдиний і однаковий для всіх конституційний статус людини і громадянина та його принципи:

1) свобода людини;

2) рівність людей у своїй гідності та правах;

3) невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини;

4) гарантованості прав і свобод людини і громадянина;

5) невичерпність конституційного переліку прав і свобод людини і громадянина;

6) рівність конституційних прав і свобод громадян України та рівність їх перед законом;

7) єдність прав людини та її обов'язки перед суспільством.

Права людини – це права, пов'язані з самою людською істотою, її існуванням і розвитком.

Найвищою гарантією прав і свобод людини і громадянина є конституційний лад України, заснований на неухильному дотриманні Конституції України і законів України, приписах природного права і загальновизначених принципах і нормах міжнародного права.

Основні права й свободи людини і громадянина - це закріплені в Конституції України невід'ємні права і свободи людини і громадянина, що належать їм від народження чи в силу наявності в них громадянства України, гарантуються державою і становлять ядро конституційно-правового статусу особи в Україні.

Особисті (громадські) права і свободи є природними і пов'язані з належністю людини до громадянства України.

Політичні права і свободи відображають міру можливої участі в суспільно-політичному житті, державної влади та органів місцевого управління. Вони залежать від правового статусу особи. В основному політичними правами користуються тільки громадяни України.

Соціальні права – це права на одержання певних позитивних послуг від держави.

Економічні права – це права людини і громадянина, пов'язані з економічними, насамперед майновими відносинами.

Екологічні права – це права на безпечні для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Культурні права. У широкому розумінні – це права, які сприяють духовному розвитку людини, доступу до скарбів світової культури. Серед цих прав – право на освіту (повна загальна середня освіта є обов'язковою), право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурентній основі (ст.53), гарантується свобода літературної, художньої, науково-технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Конституція України встановила правові й конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина.

До правових гарантій належать:

1) право на оскарження в суді рішень дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст.55);

2) право на відшкодування (ст.56);

3) право знати свої права і обов'язки (ст.57);

4) право на правову допомогу тощо.

До конституційних гарантій належать:

1) суди;

2) Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації;

3) Уповноважений Верховної Ради з прав людини;

4) прокуратура, адвокатура та інші органи.

Гарантом прав і свобод людини і громадянина є Президент України (ст.102 Конституції України).

Обов'язок – це об'єктивно обумовлена вимога держави до людини і громадянина діяти відповідно до чинного законодавства, а не за особистим бажанням.

Конституція фіксує такі обов'язки громадян України:

1) захист Вітчизни (ст.65);

2) не нанесення шкоди природі (ст.66);

3) сплачування податків і зборів (ст.67);

4) неухильне додержання Конституції України і законів України (ст.68).

Незнання законів не звільняє нікого від юридичної відповідальності. Як і основні права людини і громадянина, такі конституційні обов'язки конкретизуються і розвиваються в поточному законодавстві.

6. Верховна Рада України

Важливою ознакою будь-якої держави є наявність системи органів державної влади, через діяльність яких здійснюється захист її інтересів.

Орган державної влади – це юридично оформлена, організаційно і господарчо відокремлена частина єдиного державного апарату України.

Ознаки органу державної влади:

1) наявність державно-владних повноважень;

2) його заснування обумовлено необхідністю здійснення завдань і функцій держави;

3) завжди має статутно-правовий характер;

4) являє собою колектив людей - громадян України, які мають спеціальний статус державних службовців.

Конституування Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади не означає, що закони України можуть прийматися лише цим органом. Законодавча влада може здійснюватися Народом України не тільки через своїх представників у Верховній Раді, а й безпосередньо – шляхом всеукраїнського референдуму.

Органами виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України, міністерства і відомства, місцеві державні адміністрації в областях, районах, містах Києві й Севастополі.

Судові органи виконавчої влади – суди загальної юрисдикції (ст.25 Конституції України) й Конституційний Суд України (ст.147 Конституції України).

Особливе місце в системі органів державної влади України посідає Президент України, який здійснює функції глави держави, бере участь у формуванні інших гілок влади і взаємодіє з ними.

Ці повноваження Президента України є необхідними елементами „системи стримування та противаг”, яка забезпечує необхідний баланс влад і передбачає відповідні контрольні повноваження і по відношенню до Президента України з боку Верховної Ради України.

В особливу групу органів державної влади, які безпосередньо не входять (як і Президент України) до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади, виділяють Прокуратуру України, головним завданням якої є нагляд за дотриманням законів.

Верховна Рада України – загальнонаціональний постійно діючий однопалатний (монокамерний) парламент.

Ознаки Верховної Ради України:

1) є єдиним органом законодавчої влади;
2) діє в системі колективного прийняття рішень;
3) здійснює свою діяльність згідно з належними їй правилами, а не в силу яких-небудь розпоряджень, наданих їй ким-небудь іншим;
4) формується на виборних засадах – шляхом вільних виборів;
5) це орган загальної компетенції, він бере участь в реалізації практично всіх функцій держави.

Верховна Рада України складається з 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 4 роки.

Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг 21 року, має право голосу і проживає на території України протягом останніх п’яти років.

Народний депутат України – повноважний представник українського народу у Верховній Раді України, обраний відповідно до закону, здійснює свої повноваження на постійній основі.

Відповідно до Конституції України, Верховна Рада може здійснювати свої повноваження лише тоді, коли до неї обрано не менше двох третин від її конституційного складу (тобто , не менше 300 народних депутатів).

Верховна Рада України виконує низку функцій і наділена для цього відповідними повноваженнями. Основні функції Верховної Ради України:

1) представницька (політична);
2) законодавча;
3) установча;
4) контрольна.

Основними повноваженнями Верховної Ради України є:

1) внесення змін і порядку, передбачених розділом XIII Конституції;
2) призначення всеукраїнського референдуму;
3) прийняття законів;
4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього;
5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;

6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією України;

8) заслуховування щорічних і позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

Структура Верховної Ради передбачає:

1) керівництво Верховною Радою (голова Верховної Ради, його перший заступник і заступник);

2) комітети – ведуть законопроектну роботу і здійснюють попередній розгляд та підготовку питань, які належать до повноважень Верховної Ради;

3) тимчасові спеціальні комісії – готують і попередньо розглядають питання, що входять до повноважень Верховної Ради, але мають тимчасовий характер, або не є предметом розгляду в уже існуючих комітетах;

4) тимчасові слідчі комісії – створюються для проведення розслідувань з питань, що становлять суспільний інтерес. Їх значення не є обов'язковими для судових та правоохоронних органів;

5) депутатські фракції і групи – формуються на підставі партійної належності депутатів у складі 14 депутатів.

Рахункова Палата Верховної Ради України складається з Голови, першого заступника, головних контролерів і секретаря. Голова і члени Рахункової Палати призначаються Верховною Радою на 7 років. Основні завдання Рахункової Палати – організація і здійснення контролю від імені Верховної Ради за використанням коштів Державного бюджету України (ст.98).

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина України.

Апарат Верховної Ради України забезпечує організаційне, правове, технічне, інформаційне, методичне та інше обслуговування діяльності українського парламенту та його органів, народних депутатів України.

Порядок роботи Верховної Ради України, її посадових осіб, органів і апарату визначається Конституцією України, Регламентом Верховної Ради, Законами „Про комітети Верховної Ради" від 4 квітня 1995 року і „Про статус народного депутата" від 17 листопада 1992 року в редакції Закону від 22 березня 2001 року.

Етапи законодавчого процесу:

1) виявлення законодавчої ініціативи;
2) обговорення законопроектів;
3) прийняття законів;
4) опублікування законів.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді належить:

1) Президенту України;

2) Кабінету Міністрів України;

3) Національному банку України (ст.93).

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, і офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

7. Президент України: конституційний статус і повноваження

Президент України є главою держави. Глава держави – це особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії і здійснює верховне представництво держави у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах.

Конституційний статус Президента країни визначається ст. 101-112 розділу V Конституції України. Як глава держави він виступає гарантом:

1) державного суверенітету;

2) територіальної цілісності України;

3) додержання Конституції України;

4) прав і свобод людини і громадянина.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого прав шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Основними внутрішньодержавними повноваженнями Президента України є:

1) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

2) призначає позачергові вибори Верховної Ради України у строки , встановлені Конституцією;

3) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарне засідання не можуть розпочатися;

4) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення до його відставки;

5) призначає за поданням Прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій і припиняє їхні повноваження на цих посадах;

6) призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади;

7) призначає половину складу Ради Національного банку України;

8) призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

9) призначає на посади і звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду дер-

жавного майна України, Голову Державного комітету інформаційної політики телебачення і радіомовлення України;

10) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, призначає на посади і звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

11) очолює Раду Національної безпеки та оборони;

12) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

13) призначає третину складу Конституційного Суду України;

14) нагороджує державними нагородами, встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

15) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

16) здійснює помилування;

17) підписує закони, прийняті Верховною Радою України.

Основні зовнішньополітичні повноваження Президента:

1) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

2) приймає рішення про визнання іноземних держав;

3) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представництв іноземних держав.

Згідно з ч. 2 ст. 106 Конституції України Президент видає акти у формі указів і розпоряджень, які є обов'язковими до виконання на території України:

1) указ –це правовий акт глави держави , який видається з найбільш важливих питань, віднесених до його компетенції. Указами оформляються акти, які розраховані на постійну або багаторазову дію, рішення Президента України щодо призначення та звільнення з посад керівників відповідних державних органів, установ, організацій, скасування актів Кабінету Міністрів України тощо;

2) розпорядження – ненормативний акт глави держави, який носить індивідуальний організаційний характер.

Для здійснення повноважень глави держави Президент утворює консультативні, дорадчі чи інші органи й служби, які називаються Секретаріатом Президента.

Координаційним органом з питань національної безпеки та оборони при Президентові України є Рада Національної безпеки і оборони України(РНБО). Діяльність Ради регулюється Конституцією України і Законом „Про Раду національної безпеки та оборони" від 28 червня 1996 року.

Головою РНБО є Президент України. Він формує персональний склад. Членами РНБО можуть бути керівники інших центральних органів

виконавчої влади. У засіданнях РНБО може брати участь Голова Верховної Ради України.

Повноваження Президента України можуть припинитися достроково у таких випадках:

1) якщо задоволена ним особисто заява про відставку на засіданні Верховної Ради України (ст. 109 Конституції України);

2) при неможливості виконання своїх повноважень за станом здоров'я (таке рішення приймає конституційна більшість Верховної Ради на підставі письмового подання Верховного Суду і на основі медичного висновку).

Імпічмент – це особлива процедура обвинувачення вищих посадових осіб держави у вчиненні злочинів та службових порушень.

Підставою для порушення питання про імпічмент Президента і для його усунення з посади є вчинення ним державної зради або іншого злочину.

8. Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи влади

Вищим органом у системі органів виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України. Він очолює систему органів виконавчої влади і здійснює виконавчу владу, спрямовує, координує діяльність цих органів, усуває виявлені порушення.

Функції уряду:

1) виконавча функція полягає в тому, що уряд через свою систему виконавчих органів безпосередньо виконує нормативні приписи та інші акти законодавчої влади;

2) розпорядча функція характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади уряд від свого імені видає постанови, дає відповідні розпорядження.

За Конституцією України до повноважень Кабінету Міністрів належать:

1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції України, законів та інших нормативних актів;

2) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах: праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробка і здійснення загальнодержавної програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку країни;

5) забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності;

6) здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

7) розробка проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання цього Закону та подача Верховній Раді звіту про його виконання;

8) здійснення заходів щодо забезпечення оборонної здатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

9) організація зовнішньої діяльності та митної справи;

10) спрямування і координація роботи міністрів, інших органів виконавчої влади.

Згідно з Указом Президента України від 15 грудня 1999 року до системи центральних органів виконавчої влади України входять:

1) міністерства;

2) державні комітети (державні служби);

3) центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Керівництво міністерством здійснює міністр. Він керує діяльністю інших органів виконавчої влади з питань, віднесених до його відання.

Діяльність державного комітету спрямовує і координує Прем'єр-міністр України або один з віце-прем'єрів чи міністрів.

До центральних органів влади України зі спеціальним статусом належать:

1) Антимонопольний комітет України;

2) Державна податкова адміністрація України;

3) Державна митна служба України;

4) Державний комітет України з питань регулювання політики та підприємництва;

5) Національна комісія з регулювання електроенергетики України;

6) Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

7) Державний департамент України з питань виконання покарань;

8) Фонд державного майна України;

9) Служба безпеки України;

10) Управління державної охорони України;

11) Головне управління державної служби України.

Наступною ланкою виконавчої вертикалі є місцеві органи виконавчої влади (ст.118 Конституції України). Відповідно до Конституції України та Закону України „Про місцеві державні адміністрації" від 9 квітня 1999 року виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві й Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Особливості виконавчої влади у містах Києві й Севастополі визначаються окремими законами України.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

1) виконання Конституції і законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

2) законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в міс-

тах компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

4) підготовку й виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

5) звіт про виконання відповідних бюджетів і програм;

6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;

7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

9. Територіальний устрій України

Під територіальним устроєм держави розуміють її територіальну організацію, систему відносин між центральними органами влади і територіальними складовими, місцевими органами влади і населенням. Територіальний устрій України обумовлений її державним устроєм.

Територія України включає в собі сушу, надра, води (внутрішні й територіальне моря), повітряний простір над нею. На всю цю територію поширюється верховенство державної влади, суверенітет України. Держава розпоряджається всією територією України, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2 Конституції України).

Україна – централізована держава, територія якої хоч і поділяється на адміністративно-територіальні одиниці з метою здійснення належного управління на місцях, але ці одиниці не мають ознак суверенітету.

Згідно із ст. 132 Конституції України, територіальний устрій України ґрунтується на засадах:

1) єдності й цілісності державної території;

2) поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади;

3) збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

У ст. 133 Конституції проголошено, що систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

За даними Секретаріату Верховної Ради України, станом на 1 січня 2003 року в Україні було 24 області, 490 районів, 448 міст (Київ і Севастополь – міста із спеціальним статусом, 167 міст республіканського значення Автономної Республіки Крим, обласного значення; 279 міст районного значення), 122 райони в містах, 901 селище міського типу і 28801 сільських населених пунктів.

Конституційний статус Автономної Республіки Крим (АРК) визначено у ст. 134-139 Конституції України. До складу України АРК входить на правах територіальної автономії.

Територіальна автономія – це форма децентралізації державної влади в унітарній державі, що передбачає наявність власних органів влади і самостійної системи нормативного регулювання в межах, визначених Конституцією держави.

Статус територіальної автономії Криму обумовлює деякі особливості цієї складової частини України в порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями держави. Вони зводяться до наступного:

1) Крим є державним утворенням – республікою;

2) як регіональна діє система державних органів АРК на чолі з Верховною Радою і Радою Міністрів;

3) Верховна Рада і Рада Міністрів та інші державні органи АРК видають у межах своїх повноважень відповідні правові акти, що складають регіональну систему правових актів АРК.

Лекція

на тему „Основи адміністративного права ”

План лекції

1. **Поняття державного управління і співвідношення його з виконавчою владою.**
2. **Поняття, предмет і метод Адміністративного права України.**
3. **Система і джерела адміністративного права. Характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення.**
4. **Адміністративні правовідносини.**
5. **Поняття адміністративної відповідальності.**
6. **Адміністративні стягнення: поняття та види.**

1. Поняття державного управління і співвідношення його з виконавчою владою

Термін „управління” англійською мовою – administration, тобто адміністрування, керування, управління, що яскраво показує зв’язок адміністративного права з управлінням. Адміністративне право – це управлінське право.

Основними ознаками управління є управлінська система, суб’єкт і об’єкт управління, керуючий вплив суб’єкта на об’єкт і зворотній зв’язок. Управлінська система – це єдність управлінських елементів, що взаємодіють як єдине ціле, породжуючи нові якості, не притаманні окремим її компонентам.

Кібернетисти виділяють три різновиди управління, а саме:

1) біологічне, що реалізується у процесі управління в рослинному і тваринному світі живими організмами;

2) технократичне, що характеризує управління різноманітними машинами, механізмами, технічними засобами з допомогою математичних формул і символів;

3) соціальне, тобто управління окремими людьми та їхніми об'єднаннями, що складають суспільство.

Соціальне управління може охарактеризувати як управління суспільством. Суспільством вважають найвищий тип соціальної самоорганізації людей. Воно може існувати тільки тоді, коли функціонуватиме як складна цілісна система, а це означає, що без управлінського впливу функціонування суспільства неможливе.

Одним з видів соціального управління є державне управління. У широкому значенні слова під ним розуміють діяльність усіх видів органів держави. У вузькому значенні державне управління розглядається як діяльність тільки виконавчо-розпорядчих органів держави.

Державне управління (у вузькому розумінні) співвідноситься з виконавчо-розпорядчою владою та її органами через призму загального й особ-

ливого, в якому виявляються загальні риси правотворчої і правореалізаційної діяльності держави та виконавчо-розпорядчої діяльності однієї з гілок єдиної державної влади.

1. Поняття, предмет і метод Адміністративного права України

Як галузь українського права (законодавства) адміністративне право України являє собою систему адміністративних правових норм, інститутів і нормативно-правових актів, що регулюють і охороняють особливе коло суспільних відносин у сфері державного управління.

Предметом адміністративного правового регулювання є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у сфері державного управління. Особливостями відносин, що складають предмет адміністративного права, є такі:

1) виникають вони в результаті державної владно-управлінської діяльності;

2) суб'єктом таких відносин є виконавчо-розпорядчий орган;

3) їх виникнення, зміна чи припинення є результатом свідомої, вольової, цілеспрямованої діяльності.

Методи адміністративного права — це засоби, способи й прийоми, з допомогою яких здійснюється правовий вплив на предмет адміністративного права, це — зобов'язання, заборони і адміністративно-правовий примус.

Серед способів як складового елемента адміністративно-правового методу слід виділити авторитарний (наказовий), субординаційний (одержання обов’язкової згоди на дії об'єкта управління від суб'єкта управління).

2. Система і джерела адміністративного права. Характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення

Система адміністративного права — це його внутрішня форма, що характеризує його внутрішню побудову.

Адмістративно-правові норми можна охарактеризувати як загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки людини в суспільстві, що встановлюються (санкціонуються) і забезпечуються державою з метою закріплення, регулювання і охорони суспільних відносин у сфері державного управління.

До особливих ознак адміністративно-правових норм можна віднести такі:

1) вони закріплюють владні (керівні) й внутрішньоорганізаційні відносини;

2) метод впливу на суспільні відносини є державно-владним (імперативним);

3) гарантування державного переконання і примусу при їх реалізації;

4) органічне об'єднання їх у межах галузі адміністративного права (законодавства) і неможливість існування окремо.

Адміністративно-правовий інститут — це об'єднання двох і більше адміністративно-правових норм в єдину початкову, видову чи родову групу для регулювання відповідних суспільних відносин.

Джерелами адміністративного права називають правові звичаї, нормативні договори та нормативно-правові акти, правові акти державного управління, що вміщують адміністративно-правові норми.

Основним видом джерел адміністративного права є нормативно-правові акти — письмові документи державних органів та інших компетентних суб'єктів, що приймаються ними в установленому порядку і вміщують адміністративно-правові норми. Існують різні критерії для класифікації нормативно-правових актів, що являють собою джерела адміністративного права. За юридичною силою їх можна поділити на конституційні, законні та підзаконні.

Одним з кодифікованих джерел адміністративного права є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), який було прийнято 7 грудня 1984 року (почав діяти з 1 червня 1985 року). У ньому вміщуються норми, що регулюють і охороняють матеріальні й процесуальні суспільні відносини у сфері адміністративних правопорушень і адміністративної відповідальності.

У загальній частині закріплюються поняття адміністративного правопорушення, окремі елементи об'єктивних і суб'єктивних ознак складу адміністративного проступку, поняття і види адміністративних стягнень і загальні правила їх накладання.

В особливій частині закріплюються види адміністративних проступків у різних галузях.

У процесуальному праві закріплюється система органів, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Окремий розділ присвячений регулюванню порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення.

3. Адміністративні правовідносини

Адміністративні правовідносини - це частина суспільних відносин, що регулюються нормами адміністративного права шляхом впливу на поведінку суб'єктів у сфері державного управління, що веде до виникнення між такими суб'єктами правових зв'язків державно-владного характеру.

Основні ознаки адміністративних правовідносин:

1) вони виникають на основі адміністративно-правових норм;

2) характеризуються наявністю сторін, що іменуються суб'єктами адміністративного права;

3) за змістом включають в себе адміністративні права владного характеру і юридичні обов'язки;

4) є видом суспільних відносин державних органів, фізичних або юридичних осіб, організацій і спільностей;

5) здійснення суб'єктивних прав або додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Адміністративні правовідносини включають такі елементи, як суб’єкти, об’єкти, зміст правовідносин.

Суб’єктами адміністративних правовідносин називають державні органи, фізичних і юридичних осіб, які наділяються адміністративно-правовими нормами певним обсягом повноважень у сфері державного управління.

Суб'єктами адміністративних правовідносин можуть бути:

1) Президент України;
2) державні органи виконавчої влади;
3) державні службовці;
4) громадяни України, іноземці й особи без громадянства;
5) система місцевого самоврядування;
6) об'єднання громадян .

Об'єктом адміністративних правовідносин є сама управлінська діяльність у сфері державного управління.

Зміст адміністративного суб'єктивного права включає такі можливості:

1) діяти відповідно до своїх повноважень;
2) вимагати певних дій від зобов'язаної сторони;
3) впливати на об'єкт управління;
4) використовувати форми й методи контролю, заохочення та примусу.

Адміністративні правовідносини мають яскраво виявлений імперативний характер.

4. Поняття адміністративної відповідальності

Адміністративну відповідальність слід розглядати у позитивному (перспективному)й ретроспективному (негативному) видах. У перспективному розумінні адміністративна відповідальність характеризується як відповідальне ставлення суб'єкта адміністративного права до своїх обов'язків і додержання заборон. У ретроспективному значенні — це специфічні правовідносини між державою (її органами й посадовими особами) і суб'єктом адміністративного правопорушення щодо реагування на вчинене правопорушення і на суб'єкта, який його вчинив, а також покладання на правопорушника виду й міри адміністративного стягнення.

Виділяють основні й похідні ознаки адміністративної відповідальності. До основних ознак відносять те, що адміністративна відповідальність:

1) є засобом охорони встановленого правопорядку;
2) нормативно визначена й полягає у застосуванні санкцій адміністративно-правових норм;
3) супроводжується осудом з боку держави правопорушника і правопорушення;
4) пов'язана із застосуванням примусу та негативних для правопорушника наслідків;
5) реалізується у визначених законодавством процесуальних формах.

До похідних ознак відносять те, що:

1) підставою адміністративної відповідальності є не тільки проступки, передбачені нормами адміністративного права, а й порушення, перед-

бачені нормами інших галузей права (наприклад, житлового, трудового, земельного);

2) адміністративна відповідальність полягає у застосуванні до винних адміністративних стягнень;

3) право притягати до адміністративної відповідальності належить державним органам та їх посадовим особам;

4) існує особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності .

Адміністративна відповідальність настає з досягненням 16-річного віку (ст. 12 КУпАП).

Вчинення адміністративного проступку неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує адміністративну відповідальність. За вчинення адміністративних проступків до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

2) застереження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічному чи трудовому колективу за згодою колективу, а також окремим громадянам на їх прохання (ст. 241 КУпАП).

5. Адміністративні стягнення: поняття та види

Адміністративне стягнення — це захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Види адміністративних стягнень закріплені в Кодексі України про адміністративні правопорушення. До них належать:

1) попередження — письмове або в іншій формі офіційне застереження уповноваженою посадовою особою;

2) штраф — майнове стягнення, або вилучення у порушника певної грошової суми на користь держави;

3) оплатне вилучення предмета, який був засобом вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення ;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину, на строк до трьох років за грубе чи систематичне порушення порядку користування цим правом (стосується тільки права керувати транспортними засобами та права полювання);

6) виправні роботи призначаються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з утриманням до 20% її заробітку у власність держави.

Виправні роботи призначаються районним (міським) народним судом (народним суддею);

7) адміністративний арешт встановлюється і застосовується тільки у виключних випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб. Адміністративний арешт призначається районним (міським) судом (суддею).

Лекція

на тему „Основи кримінального права України”

План лекції

1. **Основні поняття і система кримінального права України. Функції і принципи кримінального права.**
2. **Характеристика Кримінального кодексу України. Структура кримінального-правової норми.**
3. **Кримінальна відповідальність та її підстави. Поняття кримінальної відповідальності.**
4. **Поняття злочину та його ознаки.**
5. **Поняття складу злочину. Ознаки складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів.**
6. **Стадії злочину.**
7. **Співучасть у злочині. Види співучасників. Види злочинних груп. особливість кримінальної відповідальності при співучасті.**
8. **Добровільна відмова від вчинення злочину. Особливість кримінальної відповідальності при добровільній відмові від вчинення злочину.**
9. **Кримінальне покарання. Поняття та ознаки. Система кримінальних покарань.**

1. Основні поняття і система кримінального права України. Функції і принципи кримінального права

Теорія кримінального права – це вчення про злочин, вчення про склад злочину, вчення про покарання, вчення про кримінальну відповідальність за конкретні злочини тощо.

Кримінальні закони видаються тільки Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права.

Кримінальне право має властивий тільки йому предмет і метод правового регулювання — це метод правової охорони суспільних цінностей і відносин.

Злочин і покарання — дві головні інституції кримінального права.

Кримінальне право має загальнообов'язкову нормативність, формальну визначеність і державну забезпеченість, а також властиві йому предмет і метод правового регулювання.

Кримінальне право як галузь права являє собою сукупність (систему) юридичних норм, прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Основна функція кримінального права — охоронна. Воно охороняє відносини, що регулюються або виникають в інших галузях права .

Кримінальному праву властива також регулятивна функція, яка полягає в тому, що спеціальні норми кримінального права дозволяють державним органам не притягати особу до відповідальності або до виконання покарання, забороняючи їй вчинювати суспільно небезпечні дії (бездіяльність), у той самий час вимагають правомірної поведінки після вчинення злочину. Норми кримінального права зокрема регулюють поведінку людини у ризикованих ситуація (необхідна оборона) що виключає відповідальність при правомірному захисті від злочинного посягання, звільнення від кримінальної відповідальності, погашення і зняття судимості.

Кримінальне право виконує запобіжну функцію, про що свідчить недопущення порушення кримінально-правових норм свідомими громадянами.

Кримінальному праву притаманний принцип особистої відповідальності. Суб'єктом злочину, тобто особою, яка може нести кримінальну відповідальність, є лише фізична особа, яка обов'язково є осудною.

Покарання має персональний, особистий характер і може застосовуватися тільки до конкретної особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину.

Важливим принципом кримінального права є також принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання.

Кримінальна відповідальність і призначення покарання максимально конкретизовані й індивідуалізовані, виходячи з конкретних обставин вчиненого злочину з урахуванням особи винного.

2. Характеристика Кримінального кодексу України. Структура кримінального-правової норми

Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. був прийнятий новий Кримінальний кодекс України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

Концептуальними положенням Кримінального кодексу є:

1) кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності й правового порядку від злочинних посягань;

2) закріплення єдності законодавчого встановлення кримінальної відповідальності (такі норми зосереджуються лише в Кримінальному Кодексі);

3) встановлення юридичного складу злочину в діях особи, що фіксується в кримінально-правовій нормі;

4) закріплення особистої і винної відповідальності;

5) посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів і посилення боротьби з організованою злочинністю;

6) урізноманітнення кримінально-правового впливу, що сприяє справедливості кари залежно від тяжкості вчиненого злочину й особи засудженого;

7) істотне зниження санкцій порівняно зі старим Кримінальним кодексом;

8) можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при дієвому каятті, примиренні з потерпілим у справах про злочини невеликої тяжкості тощо), а також звільнення від покарання (наприклад, з певними випробуваннями, при умовно-достроковому звільненні тощо);

9) відмова від покарання у вигляді смертної кари і заміна її довічним позбавленням волі;

10) заохочення позитивної посткримінальної поведінки (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність цієї групи і сприяв її розкриттю тощо);

11) пом'якшення відповідальності неповнолітніх порівняно з дорослими злочинцями.

Кримінальний кодекс України поділено на Загальну й Особливу частини. Загальна частина передбачає кримінально-правові норми узагальненого характеру, в яких відображаються підстави кримінальної відповідальності, чинність закону в часі й просторі, поняття злочину та його види, співучасть у злочині, повторність і рецидив злочинів тощо. Особлива частина передбачає конкретизовані норми про відповідальність за окремі злочини й зазначені покарання щодо осіб, які їх вчинили.

Загальна частина чинного Кримінального кодексу України складається з 15 розділів: «Загальні положення», «Закон про кримінальну відповідальність», «Злочини, його види та стадії», «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», «Вина та її форми», «Співучасть у злочині», «Повторність, сукупність і рецидив злочинів», «Обставини, що виключають злочинність діяння», «Звільнення від кримінальної відповідальності», «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування», «Судимість», «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування», «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Особлива частина включає 20 розділів, систематизованих за групами охоронюваних споріднених суспільних відносин:

1) кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України;

2) кримінальна відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи;

3) протиправні діяння, що посягають на права, свободи й інтереси особи в сфері статевого життя - статеву свободу та статеву недоторканність;

4) протиправні діяння, що посягають на гарантовані Конституцією України свободу здійснення політичних, трудових, житлових, авторських прав, права на освіту, безоплатну медичну допомогу та інші особисті права людини і громадянина;

5) злочини проти власності — протиправні діяння, що вчинюються, як правило, з корисливих мотивів і порушують право власності (володіння, користування та розпорядження майном) та спричинюють майнову шкоду приватній особі, колективу або державі.

Норми Особливої частини встановлюють кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, тому їхня структура однорідна і складається, як правило, з двох елементів — диспозиції і санкції.

Диспозицією називається частина норми Особливої частини, в якій визначається зміст (юридичний склад) злочинного діяння. За вчинений злочин у законі залежно від його суспільної небезпечності встановлено певну санкцію. У санкції визначаються вид і розмір покарання. За видом і розміром покарання можна встановити, якої тяжкості злочин вчинено — особливо тяжкий, тяжкий чи середньої або невеликої тяжкості (ст. 12 КК).

У Кримінальному кодексі України застосовуються відносно-визначені й альтернативні санкції. Відносно-визначеною є санкція, що має один вид покарання і вказує його нижчу й вищу межі. Розрізняють два види відносно-визначених санкцій:

1) з нижчою (мінімумом) і вищою (максимумом) межами покарання (на строк «від» і «до»);

2) максимумом покарання (на строк «до»).

Альтернативною є санкція, в якій міститься вказівка на два або кілька видів покарань, з яких суд обирає лише одне. Значна частина санкцій у чинному Кримінальному кодексі України є альтернативними.

3. Кримінальна відповідальність та її підстави. Поняття кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність - це один з видів юридичної відповідальності. Вона є відповідальністю ретроспективною, тобто відповідною реакцією держави на вчинене в минулому порушення права. її можна визначити як право держави обмежувати права і свободи людини. Кримінальна відповідальність характеризується тим, що:

1) органи правосуддя мають визнати особу винною у вчиненні злочину, як наслідок — цю особу примушують виконувати негативну правову роль у суспільстві й державі;

2) державна оцінка вчиненого злочину має вираження в осуді злочинця та його діяння в обвинувальному вироку суду;

3) вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, стягнення штрафу) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) обирається за встановленими межами відповідальності за вчинений злочин;

4) особа відповідає тільки за реальне вчинення злочину, за який встановлена відповідальність у кримінальному законі.

Кримінальна відповідальність — це особлива правова роль особи (власне її обов’язок) при вчиненні злочину отримати державний осуд, а також обмеження особистого, майнового чи іншого характеру, що визначається обвинувальним вироком суду.

Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за один злочин більше одного разу. Це положення відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України.

4. Поняття злочину та його ознаки

У кримінальному праві поняття злочину, є фундаментальною категорією, оскільки вчення про нього лежить в основі всіх кримінально-правових норм.

Частина 1 ст. 11 КК передбачає: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». У ч. 2 зазначеної статті закріплені три ознаки злочину:

1) суспільна небезпечність діяння;
2) винність особи;
3) передбаченість діяння в законі про кримінальну відповідальність

Перші дві ознаки — суспільна небезпечність і винність — є матеріальними, що розкривають соціально-психологічну природу злочину, третя — формальна, що відбиває юридичну природу злочину, тобто його протиправність.

Суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що при цьому завдається шкода відносинам, які охороняються кримінальним законом, або міститься реальна небезпека заподіяння такої шкоди.

Кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, за якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Протиправність — це формальна ознака злочину. Вона означає обов'язкову наявність його в кримінальному законі на момент вчинення злочину.

Одним з елементів протиправності є караність злочину. Караність злочину випливає із суспільної небезпечності й протиправності діяння. Діяння є кримінально караним тому, що воно суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом саме як злочин.

5. Поняття складу злочину. Ознаки складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів

Законодавець виділяє з усієї сукупності ознак протиправної поведінки лише ті, які характеризують той чи інший злочин, найбільш значущі, типові, що однаково притаманні всім злочинам даного виду (усім крадіжкам, пограбуванням, хуліганствам тощо). У новому Кримінальному кодексі міститься 702 склади злочинів.

Об'єкт злочину відображає те, на що завжди посягає злочин, чому або кому він заподіює певну шкоду.

Об'єктивна сторона — це зовнішня сторона діяння. Вона виражається в дії чи бездіяльності, якою заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди суспільним відносинам.

Суб'єкт злочину — це фізична особа, яка вчиняє злочин. Відповідно до ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці,

з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність.

Юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації і т. ін.) не можуть бути суб'єктами злочинів.

Кримінальна відповідальність, за загальним правилом, настає з 16 років (ч. 1 ст. 22), а за окремі злочини, перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22 (наприклад, убивство, розбій, зґвалтування), відповідальність встановлюється з чотирнадцяти років.

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона злочину, яка охоплює психічні процеси, свідомість, волю особи в момент вчинення злочину. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета злочину. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину є вина особи. Вина — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності й наслідків вчинку, виражене у формі умислу чи необережності (ст. 23 КК).

Кримінальний кодекс України передбачає умисел і два його види — прямий і непрямий (ст. 24 КК). При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. Наприклад, ухиляючись від призову на строкову військового службу (ст. 335 КК) особа знає про призов, але не бажає виконувати свій конституційний обов'язок. При непрямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки. Вона прямо не бажає, але допускає настання цих наслідків.

Кримінальна відповідальність можлива й за необережне вчинення протиправної дії або бездіяльність. Зміст необережності (ст. 25 КК) включає її два види: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Злочинна самовпевненість полягає у специфічному ставленні суб'єкта злочину до суспільно небезпечних наслідків діяння у вигляді передбачення нею їх настання, але легковажного розраховування на їх відвернення. Злочинна недбалість має місце тоді, коли особа взагалі не передбачає навіть можливості настання суспільно небезпечних наслідків, але внаслідок обставин повинна була їх передбачити.

6. Стадії злочину

Стадії вчинення злочину - це певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації злочинного наміру, характером діяння (дії або бездіяльності) та моментом закінчення.

У Кримінальному кодексі України визнаються злочинними і караними три стадії вчинення злочину:

1) готування до злочину;

2) замах на злочин, що разом із готуванням до злочину становить незакінчений злочин;

3) закінчений злочин.

Замах на злочин має місце тоді, коли:

4) вчинено діяння, безпосередньо спрямоване на вчинення певного злочину;

5) злочин не доведений до кінця;

6) причини закінчення злочину не залежать від волі винного.

7. Співучасть у злочині. Види співучасників . Види злочинних груп. Особливість кримінальної відповідальності при співучасті

Співучастю у злочині визнається умисна спільна участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК). При співучасті об'єднуються кілька осіб і вчиняють злочин спільно і навмисно.

Розрізняють такі види співучасників: виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач, пособник (ст. 27 КК).

Виконавцем (співвиконавцем) вважається особа, яка безпосередньо або шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами злочину, вчинила конкретний злочин.

Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням (ч. 3 ст. 27КК).

Підбурювачем вважається особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Способи підбурювання можуть бути різні (умовляння, підкуп, погрози, примус або інші подібні дії, наприклад вказівки, наказ тощо), але їх об'єднує те, що в результаті в інших співучасників виникає бажання, рішучість учинити злочин.

Пособником визнається особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками.

У кримінальному праві розрізняють просту і складну форми співучасті, під якими розуміють об'єднання співучасників за виконуваними ролями і за стійкістю зв'язків між ними.

Проста співучасть (співвиконавство, співвинність) має місце там, де всі співучасники є виконавцями злочину і, отже, всі вони виконують однорідну роль.

При складній співучасті (співучасті з розподілом ролей) співучасники виконують різнорідні ролі.

За стійкістю зв'язків, а також стійкістю умислу розрізняють вчинення злочину різними злочинними групами:

1) групою осіб;

2) групою осіб за попередньою змовою;

3) організованою групою;

4) злочинною організацією.

Вчинення злочину організованою групою можливе тоді, коли в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше осіб, які раніше зорганізувалися у стійке об'єднання саме для вчинення злочину або злочинів.

8. Добровільна відмова від вчинення злочину. Особливість кримінальної відповідальності при добровільній відмові від вчинення злочину

Добровільною відмовою вважається остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1. ст. 17 КК). При закінченому злочині добровільної відмови бути не може. Якщо особа відмовилася добровільно від доведення злочину до кінця, то вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за умови, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ч. 2 ст.17 КК).

Поняття добровільної відмови складається з таких ознак:

1) остаточне припинення особою готування до злочину;
2) відмова від вчинення злочину з волі самої особи;
3) розуміння особою можливості доведення злочину до кінця.

9. Кримінальне покарання. Поняття і ознаки. Система кримінальних покарань

Кримінальне покарання є необхідним засобом охорони держави, суспільства і безпеки особи від злочинів. У боротьбі зі злочинністю кримінальне покарання має кілька функцій:

1) воно є формою державного правомірного примусу, загроза застосування якого стримує правопорушників;

2) реальне виконання кримінального покарання, впровадження конкретних правообмежувальних процедур до винних осіб чинить сильний вплив як на самого винного, так і на його оточення.

Покарання є заходом примусу , що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК). Покарання є своєрідним мотиватором законослухняної поведінки. Застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності, юридичним наслідком злочину. Покарання має публічний характер і може бути застосоване тільки за вироком суду від імені держави.

Система покарань містить такі їхні види:

1) штраф;
2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
3) позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
4) громадські роботи;
5) виправні роботи;
6) службові обмеження для військовослужбовців;
7) конфіскація майна;
8) арешт;
9) обмеження волі;

10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

11) позбавлення волі на певний строк;

12) довічне позбавлення волі.

Отже в КК України (ст. 51) передбачено 12 видів покарань.

За порядком призначення покарання поділяються на три групи:

1) основні покарання;

2) додаткові покарання;

3) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові (ст. 52 КК).

До основних покарань відносять:

1) громадські роботи (ст. 56 КК) — встановлюються на строк від 60 до 240 годин і відбуваються не більш як чотири години на день;

2) виправні роботи (ст. 57 КК) — призначаються на строк від шести місяців до двох років і обов'язково супроводжуються відрахуванням із суми заробітку засудженого в доход держави в межах від 10 до 20 відсотків заробітку засудженого;

3) службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58КК) — встановлюються на строк від шести місяців до двох років із відрахуванням у доход держави від 10 до 20 відсотків грошового забезпечення, одержаного засудженим;

4) арешт (ст. 60) на строк від одного до шести місяців;

5) обмеження волі (ст. 61) на строк від одного до п'яти років з утриманням в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства з обов'язковим залученням до праці;

6) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62) від шести місяців до двох років;

7) позбавлення волі на певний строк (ст. 63) — на строк від одного до п'ятнадцяти років і відбувається в кримінально-виконавчих установах;

8) довічне позбавлення волі (ст. 64) — воно замінило смертну кару актом помилування, довічне позбавлення волі може бути замінене позбавленням волі на строк не менше 25 років (ст. 87).

До додаткових покарань відносять:

1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54) — безстрокове;

2) конфіскацію майна (ст. 59) — призначається лише у випадках, прямо передбачених у санкціях статті за тяжкі й особливо тяжкі корисливі злочини.

Покараннями, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові є:

1) штраф (ст. 53) — встановлюється у межах від 30 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Неоподатковуваний мінімум доходу громадян дорівнює 17 грн., в окремих випадках може бути встановлений більший розмір штрафу;

2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55) - на строк від двох до п'яти років як основне і від одного до трьох років як додаткове покарання.

Призначення покарання здійснюється судом за певними критеріями:

1) покарання призначається в межах санкції статті;

2) суд повинен врахувати положення Загальної частини Кримінального Кодексу України (ступінь і характер вини тощо);

3) суд повинен особливо врахувати ступінь тяжкості злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Лекція
на тему „Основи господарського права України”

План лекції

1. **Поняття господарського права, предмет правового регулювання.**
2. **Підприємство як організаційна форма господарювання.**
3. **Об’єднання підприємств.**
4. **Громадянин як суб’єкт господарювання.**
5. **Господарські зобов’язання.**
6. **Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.**
7. **Організаційно-правові форми підприємницької діяльності.**

1. Поняття господарського права, предмет правового регулювання

Предметом регулювання господарського права є господарська діяльність, що зв’язана з виробництвом і реалізацією продукції, виконанням робіт і наданням послуг, а також із забезпеченням їхніх виробників необхідними ресурсами.

Завдання господарського права — системне правове забезпечення господарської діяльності, що здійснюється на професійній основі. Вона є однією з невід'ємних умов ефективного функціонування народного господарства країни, комерційного і некомерційного господарського обороту.

Основним джерелом господарського права є Господарський кодекс, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003року, який вступив у дію з 1 січня 2004 року. Він встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські й внутрішньогосподарські відносини.

Загальними принципами господарювання в Україні є:

1) забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

2) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

3) вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України;

4) обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

5) захист національного товаровиробника;

6) заборона незаконного втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

1) державне замовлення, державне завдання;
2) ліцензування, патентування і квотування;
3) сертифікація і стандартизація;
4) застосування нормативів і лімітів;
5) регулювання цін і тарифів;
6) надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
7) надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання з додержанням вимог законодавства.

Установчими документами суб’єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації — за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб — засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених Господарським кодексом, — за рішенням суду.

2. Підприємство як організаційна форма господарювання

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Кодексом та іншими законами. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Залежно від форм власності , передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

1) приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

2) підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

3) комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

4) державне підприємство, що діє на основі державної власності;

5) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менше як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, у статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації і ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства.

Підприємства залежно від кількості працюючих і обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного Банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньо-облікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного Банку України щодо гривні. Усі інші підприємства визнаються середніми.

Джерелами формування майна підприємства є:

1) грошові й матеріальні внески засновників;

2) доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;

3) доходи від цінних паперів;

4) кредити банків та інших кредиторів;

5) капітальні вкладення і дотації з бюджетів;

6) майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;

7) інші джерела, не заборонені законодавством України.

3. Об'єднання підприємств

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Підприємства — учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання,

і на них поширюються положення Господарського кодексу та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України.

Суб'єкт господарювання, який володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією.

4. Громадянин як суб’єкт господарювання

Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

1) безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється;

2) із залученням або без залучення найманої праці;

3) самостійно або спільно з іншими особами.

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

1) у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

2) повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

3) додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

4) не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

5) вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

6) своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом.

5. Господарські зобов’язання

Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Господарським кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, в тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського

характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, в тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські й організаційно-господарські зобов'язання.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

1) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

2) з акта управління господарською діяльністю;

3) з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

4) внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

5) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язанням.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами і скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів. Проект договору може бути запропонований будь-якою із сторін.

Господарське зобов'язання припиняється:

1) виконанням, проведеним належним чином;

2) зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;

3) у разі поєднання управненої і зобов'язаної сторін в одній особі;

4) за згодою сторін;

5) через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених Кодексом або іншими законами.

Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

У разі нездатності суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його

платоспроможності цей суб'єкт (боржник) визнається неспроможним. Нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури вважається банкрутством. Суб'єктом банкрутства (далі — банкрутом) може бути тільки суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації.

У випадках, передбачених законом, щодо неплатоспроможного боржника застосовуються такі процедури:

1) розпорядження майном боржника;
2) мирова угода;
3) санація (відновлення платоспроможності) боржника;
4) ліквідація банкрута.

6. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним всі залежні від нього заходи для недопущення господарського правопорушення.

Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

1) потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

2) передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

3) сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

4) у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Учасники господарських відносин, які порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

3) неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається, якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту.

Штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

1) за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

2) за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

7. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності

Підприємництво в Україні здійснюється в різних організаційно-правових формах. Організаційно-правова форма визначає:

1) характер взаємовідносин між засновниками підприємства;
2) режим майнової відповідальності за зобов'язаннями підприємства;
3) ступінь захисту інтересів кредиторів;
4) порядок керівництва і розподіл одержаних прибутків;
5) можливі джерела фінансування його діяльності.

Законодавством передбачена можливість здійснення підприємництва приватною особою без утворення підприємства. Поширеною є тенденція утворювати для здійснення бізнесової діяльності приватні й колективні підприємства.

Підприємство - основна організаційно-правова форма здійснення підприємницької діяльності в Україні - самостійний статутний суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Без ліцензій не можуть здійснюватися:

1) пошук (розвідка) корисних копалин;
2) медична та ветеринарна практика ;
3) виробництво вибухових речовин і матеріалів;
4) посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном ;
5) організація іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійна діяльність;
6) виробництво, ремонт вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, холодної зброї, окремих видів пневматичної зброї і торгівля нею;
7) розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, ввезення, вивезення, відпуск, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і препаратів;
8) надання освітніх послуг загальноосвітніми, професійно-технічними та вищими навчальними закладами ;
9) виготовлення і реалізація алкогольних напоїв і пива та інших 19 видів господарської діяльності.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має Статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або кілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення

(повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники).

Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими.

Акції відкритого акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки і купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції закритого акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть поширюватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Лекція

на тему „Основи цивільного права України”

План лекції

1. **Поняття та система цивільного права України.**
2. **Структура цивільного законодавства.**
3. **Цивільні правовідносини.**
4. **Суб’єкти цивільних правовідносин.**
5. **Об’єкти цивільних правовідносин.**
6. **Правочини.**
7. **Право власності та інші речові права.**
8. **Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності.**
9. **Зобов’язальне право.**
10. **Недоговірні зобов’язання.**
11. **Спадкове право.**

1. Поняття і система цивільного права України

Відповідно до ст. 1 нового Цивільного кодексу України, і згідно з цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Майнові відносини — це правові відносини, яким притаманні такі ознаки: товарно-грошовий, вартісний характер відносин, самостійність та автономність організаційно-майнового статусу учасників відносин, юридична рівність сторін.

Особисті немайнові відносини, які регулюються цивільним правом, тісно пов'язані з особою суб'єкта і їх можна поділити на дві групи:

1) особисті немайнові права на нематеріальні блага, які породжують можливість одержання грошової винагороди чи іншого матеріального блага. Такими є права на результати інтелектуальної діяльності (авторське право, право на винаходи, промислові зразки, торговельну марку, комерційне найменування тощо). При цьому самі результати інтелектуальної творчості можуть бути будь-якої матеріальної форми, яка їх перетворює на товар (винахід, опублікований роман тощо);

2) особисті немайнові права на нематеріальні блага, які не породжують у їх носія права на грошову винагороду чи інше матеріальне благо. До них належать право на честь, гідність, ділову репутацію, право на життя і здоров'я, на особисту та сімейну таємницю. Перелік цих особистих немайнових прав є невичерпним.

Методом цивільного права визначається, якими засобами воно впливає на визначені нами вище суспільні відносини:

1) юридична рівність сторін;

2) самостійний організаційно-майновий статус учасників цивільного права, що визначається рівною правоздатністю всіх суб'єктів цивільних правовідносин;

3) ініціативно-диспозитивний характер цивільних норм, за яким суб'єкти цивільного права вступають у правові відносини на свій розсуд, за власним бажанням, самостійно визначаючи порядок і доцільність своїх дій;

4) відновлювально-компенсаційний характер захисних засобів порушених цивільних прав, які в першу чергу спрямовуються на майновий статус особи, а не на саму особу.

Загальними засадами цивільного законодавства є:

1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;

2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;

3) свобода договору;

4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;

5) судовий захист цивільного права та інтересу;

6) справедливість, добросовісність та розумність.

Цивільне право як галузь приватного права — це сукупність цивільно-правових норм, закріплених у Цивільному кодексі України, інших законодавчих та нормативно-правових актах, які регулюють методом юридичної рівності, майнові відносини товарно-грошового характеру, а також особисті немайнові відносини (як пов'язані, так і не пов'язані з майновими відносинами) за участю суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, держави, територіальних громад), які мають самостійний організаційно-майновий статус, діють вільно, на власний розсуд здійснюють свої права, вступають у правовідносини, а також несуть цивільно-правову (майнову) відповідальність за винну протиправну поведінку перед потерпілим за допущене порушення.

2. Структура цивільного законодавства

Цивільне законодавство — це система нормативних актів, які містять цивільно-правові норми.

Після Конституції України вищу юридичну силу мають закони. Один з найважливіших законів України — Цивільний кодекс України, який був затверджений Верховною Радою України 16 січня 2003 р. і вступив у дію з 1 січня 2004 р.

Норми, що можуть бути застосовані при регулюванні будь-яких суспільних відносин, які становлять предмет цивільного права, представлено окремою книгою під назвою «Загальні положення». Інститути особливої частини представлені в наступних шести книгах:

1) книга перша «Загальні положення» складається з 5 розділів і 19 глав. Це розділи про основні положення, особи (фізична особа, юридична

особа, держава, територіальні громади), об'єкти цивільних прав, правочини, представництво, строки й терміни позовну давність;

2) книга друга «Особисті немайнові права фізичної особи». Охоплює 3 глави: загальні положення про особисті немайнові права фізичних осіб, особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи;

3) книга третя «Право власності та інші речові права». Ця книга має 2 розділи і 11 глав. У них передбачено основні положення права власності, а також інші види речових прав, таких як право володіння чужим майном, сервітутні права й права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) або для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

4) книга четверта «Право інтелектуальної власності» містить 12 глав. У ній передбачено основні положення про інтелектуальну власність та права інтелектуальної власності на окремі об'єкти інтелектуальної творчості. За цим кодексом лише правочин (договір) може регулювати відносини між володільцем права інтелектуальної власності та користувачем;

5) книга п'ята «Зобов'язальне право» містить 36 глав, третя глава має два підрозділи. Ця книга регулює майновий обіг, тобто договірні відносини, пов'язані з передачею майна у власність чи тимчасове користування, виконанням робіт чи наданням послуг тощо. Кожний вид зобов'язань має свої особливості, тому їм присвячена окрема глава, що створює окремі інститути зобов'язального права ;

6) книга шоста «Спадкове право» охоплює 7 глав, у яких висвітлено питання про загальні положення про спадкування, спадкування за заповітом, спадкування за законом, спадковий договір, здійснення права на спадкування, виконання заповіту, оформлення права на спадщину. Новелою ЦК України є суттєве збільшення кола осіб, що мають право на спадщину. Замість двох існуючих черг спадкоємців за законом, в новому ЦК їх передбачено п'ять.

3. Цивільні правовідносини

Цивільні правовідносини становлять собою врегульовані правом суспільні відносини.

Цивільні правовідносини, крім загальних ознак, властивих будь-яким видам правовідносин, мають ряд особливостей. Перш за все це майнові або особисті немайнові відносини, що регулюються нормами цивільного права. Крім того, вони ґрунтуються на засадах рівності учасників цих відносин і відсутності елементів влади і підкорення. Ця обставина є найбільш істотною для цивільних правовідносин. Учасники цивільних правовідносин мають автономію (відокремленість) і можуть здійснювати права на власний розсуд.

Цивільні правовідносини — це майнові або особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, що виникає між автоном-

ними і рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами й обов'язками.

4. Суб'єкти цивільних правовідносин

Суб'єктами цивільних правовідносин або їх учасниками є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим і територіальні громади. В одних правовідносинах можуть брати участь фізичні особи (договір купівлі-продажу між громадянами), юридичні особи (договір поставки), а також фізичні та юридичні особи (договір перевезення пасажирів). Поняття «фізичні особи» включає три категорії суб'єктів — це громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства.

У деяких випадках учасником цивільних правовідносин є Українська держава. Це можливо, наприклад, тоді, коли держава укладає міжнародні договори позики, застави, виступає гарантом по договорах, успадковує майно, є учасником інших цивільних правовідносин.

У кожних цивільних правовідносинах діють дві сторони — управомочена і зобов'язана. Вони називаються кредитором і боржником. Кредитор має певні права, тоді як боржник виступає носієм певних обов'язків.

Цивільна правоздатність — це здатність людини бути носієм цивільних прав і обов'язків, здатність мати цивільні права і нести цивільні обов'язки.

Вона виникає з моменту народження і припиняється зі смертю або визнанням громадянина померлим.

Цивільна дієздатність - це здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Іншими словами — це здатність громадянина самому розпоряджатися своїми правами і нести відповідальність за свої дії. Цивільна дієздатність настає тоді, коли особа досягла певного віку і має відповідне психічне здоров'я. За своїм обсягом дієздатність поділяється на: повну, часткову, неповну, обмежену, визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття, тобто 18 років.

Неповною є дієздатність у громадян віком від 14 до 18 років і має такий обсяг:

1) право розпоряджатися своєю заробітною платою, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати творчої, інтелектуальної діяльності, що охороняються законом;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

4) право вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними.

Часткова дієздатність надається малолітнім, які не досягли 14 років:

1) право самостійно вчиняти дрібні побутові угоди;

2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Обмежена дієздатність може бути визначена судом громадянам, які страждають на психічний розлад. Обмежено дієздатний громадянин може укладати угоди щодо розпорядження майном тільки за згодою піклувальника.

Визнання громадянина недієздатним може мати місце лише за рішенням суду, якщо громадянин внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатний усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними.

Право на заняття підприємництвом має фізична особа з повною дієздатністю.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем в суді, господарському чи третейському суді. З цього визначення можна вивести правові ознаки юридичної особи:

1) організаційна єдність. Юридична особа — це певним чином організований колектив трудящих, колективне утворення, тобто організоване об'єднання трудящих;

2) наявність відокремленого майна. Кожна юридична особа має своє власне майно, що робить її економічно незалежною організацією. Це майно відокремлене від майна держави, інших організацій і громадян, що утворюють колектив юридичної особи;

3) у цивільному обороті юридичні особи виступають від свого власного імені. Кожна юридична особа має своє найменування (ім’я);

4) вони здатні нести самостійну майнову відповідальність, оскільки в них є своє власне майно.

Юридична особа має такі самі цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати тільки людині. Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів.

5. Об’єкти цивільних правовідносин

Об'єктами цивільних прав є речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага.

Річчю визнається предмет матеріального світу, який задовольняє потреби людей і щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

До нерухомих речей належать земельні ділянки і все, що розташоване на них і міцно з ними пов'язане, тобто об'єкти, переміщення яких без непропорційного збитку їх призначенню є неможливим.

Режим нерухомої речі може бути поширений законом і на інші речі, зокрема на повітряні й морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти як такі, що підлягають державній реєстрації.

Рухомими речами визнаються такі, що їх можна вільно перемішувати у просторі.

Майном як особливим об'єктом визнається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Гроші (валюта). Гривня— це законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за номінальною вартістю на всій території України. Іноземна валюта може використовуватися у випадках і в порядку, передбачених законом України.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що засвідчує грошове або інше майнове право, здійснення або передача якого можливе тільки в разі пред'явлення цінного папера.

6. Правочини

Правочином визнається дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав чи обов'язків. Правочин — завжди волевиявлення, вольовий акт, оскільки особа має намір досягти певних юридичних результатів. Воля і волевиявлення повинні відповідати одне одному. Правочин — це дія, спрямована на досягнення певного юридичного результату. Особа прагне досягти цього результату. Правочин — завжди дія, яка вчиняється громадянами та організаціями як суб'єктами цивільного права.

Правочин — це завжди правомірна дія, тобто вона відповідає вимогам закону щодо форми, суб'єктного складу, змісту .

Правочини можуть бути односторонніми і дво- чи багатосторонніми (договори). Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Односторонній правочин створює обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін.

До загальних вимог до правочину належать:

1) зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства;

2) учасники правочину повинні мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;

3) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;

4) правочин має вчинятися у формі, встановленій законом;

5) правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;

6) правочин, що вчиняється батьками, не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Недійсні правочини, залежно від того, який елемент їх фактичного складу є дефектним, можна поділити на певні групи, а саме на правочини з

вадами суб'єктного складу, правочини з вадами волі, правочини з вадами форми, правочини з вадами змісту.

Фіктивний правочин — це правочин, вчинений лише про людське око, без наміру створити юридичні наслідки. Такий правочин визнається недійсним незалежно від мети його укладення.

Удаваний правочин — це правочин, укладений з метою приховання іншого правочину. В такому правочині також відсутня основа — учасники прагнуть досягти зовсім іншої мети, ніж це випливає з правочину. Встановивши це, суд визнає удаваний правочин недійсним, а дійсним буде визнано той правочин, який сторони дійсно мали на увазі. У разі, коли такий правочин суперечить закону суд постановляє рішення про визнання його недійсним.

Нікчемними (абсолютно недійсними) правочинами визнаються такі правочини, недійсність яких прямо встановлена законом. Якщо недійсність правочину прямо не випливає із закону, але один з учасників або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність, то такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

7. Право власності та інші речові права

Право власності - це право особи на річ (майно), яке вона здійснює за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, на свій розсуд, з додержанням вимог закону та моральних засад суспільства.

Власнику належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання і місцезнаходження майна.

Право володіння — це право фактичного, фізичного й господарського панування особи над річчю .

Право користування — право на вилучення з речі її корисних властивостей, привласнення плодів і доходів, які можна отримати від речі.

Право розпоряджання— це право власника визначати юридичну долю речі.

Суб'єктами права власності визнаються український народ, фізичні та юридичні особи, держава, інші держави, їх юридичні особи, міжнародні організації, територіальні громади.

Підставами набуття права власності вважаються первісні й похідні способи набуття права власності. Первісними вважаються такі, при яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. До них відносять виробництво або переробку речей, змішування і приєднання речей відділення плодів, заволодіння, конфіскацію, реквізицію, знахідку (якщо власник не знайшовся), скарб. До похідних належать такі підстави, за яких набуття права власності даної особи засновується на праві попереднього власника. При переході права власності має місце правонаступництво, тому що права на придбану річ є такими ж, як вони були в попереднього власника.

Суб'єктами права приватної власності є окремі фізичні та юридичні особи .

У державній власності є майно, в тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна.

Суб'єктами права комунальної власності є відповідні територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах.

Спільна власність має місце у випадках, коли з тих чи інших підстав у кількох осіб виникає право власності на одне і те саме майно. Спільна власність — це не форма права власності, а лише особливий режим існування відомих форм власності.

Право спільної власності може бути двох видів — часткова спільна власність, коли частки співвласників визначені, і сумісна спільна власність, коли частки не визначені. Розміри часток визначаються самими співвласниками з різних підстав, а спільна сумісна власність має місце лише тоді, коли про це прямо не заборонено законом.

Захист права власності є одною із складових поняття охорони права власності. Захист права власності — це застосування судовими органами в разі порушення прав власника сукупності відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника.

До речево-правових способів захисту цивільних прав належать віндикаційний та негаторний позови:

1) віндикаційний позов — це позов не володіючого власника до фактичного володільця майна про повернення свого майна з чужого незаконного володіння;

2) негаторний позов — це позадоговірна вимога власника, не позбавленого володіння майном, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження майном. Позивачем виступає власник майна або його титульний володілець. Відповідачем є особа, яка своїми протиправними діями або бездіяльністю заважає власнику здійснювати правомочності, що належать йому.

Іншими речовими правами є права на чуже майно. їх видами є:

1) право володіння;

2) право користування (сервітут);

3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Право володіння чужим майном — це фактичне утримання у себе майна особою, яка не є його власником. Така особа може володіти чужим майном на підставі договору з власником або на підставі, встановленій законом (наприклад, право притримання). Сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, природних ресурсів, іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені інакше (наприклад, сервітут може належати власнику чи володільцю сусідньої ділянки для проходу на свою територію).

8. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності

За Конституцією України (ст.54) кожний громадянин має право на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати зазначені результати без згоди їх власника, лише за винятками, встановленими законами.

Право інтелектуальної власності — це право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України .

До об'єктів права інтелектуальної власності належать:

1) літературні й художні твори;
2) комп'ютерні програми;
3) компіляції даних (бази даних);
4) виконання;
5) фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
6) наукові відкриття;
7) винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
8) компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
9) раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин;
10) комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
11) комерційні таємниці.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до Цивільного Кодексу, іншого закону чи договору.

Особистими немайновими правами інтелектуальної власності є:

1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
2) право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;
4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

6. Зобов’язальне право

Зобов'язання — це правовідносини, в силу яких одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію — передати майно, отримати гроші тощо або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Об'єктом зобов'язальних відносин є конкретні блага, заради яких між суб'єктами виникають юридичні зв'язки.

Підстави виникнення зобов'язань — це певні юридичні факти або їх сукупність, з настанням яких правові норми пов'язують виникнення зобов'язальних відносин між кредитором і боржником. Зобов'язання виникають:

1) з договорів та інших правочинів (у тому числі з двосторонніх чи багатосторонніх договорів), передбачених законом, а також з правочинів, хоч і не передбачених законом, але які йому не суперечать;

2) у результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури та мистецтва та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

3) внаслідок завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

4) внаслідок інших юридичних фактів.

Значна більшість зобов'язань є договірними. Крім того, зобов'язання можуть виникати з договорів, які хоч і не передбачені чинним законодавством, але не суперечать йому. Це досить актуально в наш час, коли законодавець не встигає законодавчо врегульовувати всі відносини, які виникають у товарно-економічній сфері.

Виконання зобов'язань — це здійснення його сторонами покладених на них прав і обов'язків, що складають його зміст, належним чином відповідно до умов договору чи закону, а за відсутності умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту чи вимог, що звичайно ставляться.

Належне виконання зобов'язання полягає в точному й своєчасному виконанні сторонами договору всіх зобов'язань відповідно до умов угоди та вимог закону, а при відсутності таких вказівок — відповідно до вимог, що звичайно ставляться.

Спосіб виконання зобов'язання — це порядок виконання, визначений нормативними актами чи договором.

Для належного виконання зобов'язання існують також певні засоби стимулювання боржника. Такими засобами є відшкодування збитків, а також інші способи забезпечення виконання зобов'язання. Такими способами є неустойка (штраф, пеня), застава, порука, завдаток, гарантія, притримання. Вони забезпечуються законом чи договором і є додатковими до договору.

Неустойкою (штрафом, пенею) визнається визначена законом чи договором сума, яку боржник повинен передати кредитору в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного зобов'язання за кожен день прострочення вико-

нання. Право на неустойку виникає незалежно від наявності в кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Договір — це домовленість двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Під ним також розуміють взаємне погодження волі двох або більше сторін, спрямоване на досягнення передбачуваного договором юридичного результату.

Змістом договору є право і обов'язки сторін, які визначаються в умовах договору. Договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнута згода за всіма істотними умовами.

Істотними є умови:

1) щодо предмета договору;
2) які мають обов'язковий характер внаслідок закону;
3) суттєві для цього виду договорів;
4) вносяться додатково за заявою однієї із сторін.

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору купівлі-продажу можуть бути й майнові права. До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не випливає із змісту або характеру цих прав. Предметом договору купівлі-продажу може бути право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом.

Право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить власникові товару. Якщо продавець товару не є його власником, покупець убуває право власності тільки у випадку, якщо власник не має права вимагати його повернення.

Продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права –третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар. У разі вилучення за рішенням суду товару в покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав.

Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу. Продавець повинен одночасно з товаром передати покупцеві його приналежності й документи (технічний паспорт, сертифі-

кат якості тощо), що стосуються товару й підлягають передачі разом з товаром відповідно до договору або актів цивільного законодавства.

Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передачі покупцеві в належному місці і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передачі йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом.

Продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу.

Покупець, якому переданий товар неналежної якості, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

1) пропорційного зменшення ціни;
2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ). Предметом договору найму можуть бути також майнові права.

За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму.

Договір найму укладається на обумовлений строк. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк.

Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму. Наймач зобов'язаний у присутності наймодавця перевірити справність речі. Якщо наймач у момент передачі речі в його володіння не переконається у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані. Передача наймачем речі у користування іншій особі (піднайом) можлива лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм.

За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовнику.

Підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, із свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором. Підрядник відповідає за неналежну якість наданих ним матеріалу і

обладнання, а також за надання матеріалу або обладнання, обтяженого правами третіх осіб.

Якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядник зобов'язаний надати замовнику звіт про використання матеріалу і повернути його залишок. Якщо робота виконується з матеріалу замовника, у договорі підряду мають бути встановлені норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів, з також відповідальність підрядника за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків.

Підрядник відповідає за невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу, наданого замовником, якщо не доведе, що ці недоліки не могли бути ним виявлені при належному прийманні матеріалу.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу до настання строку здачі підрядником визначеної договором підряду роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку — сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом.

Підрядник зобов'язаний своєчасно попередити замовника:

1) про недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника;

2) про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи;

3) про наявність інших обставин, що не залежать від підрядника, які загрожують якості або придатності результату роботи.

Робота, виконана підрядником, має відповідати умовам договору підряду, а в разі їх відсутності або неповноти — вимогам, що звичайно ставляться до роботи відповідного характеру. Виконана робота має відповідати якості, визначеній у договорі підряду, або вимогам, що звичайно ставляться, на момент передачі її замовнику.

7. Недоговірні зобов’язання

Крім договірних зобов'язань, законодавство передбачає також недоговірні зобов'язання, що виникають з інших підстав, ніж договір, тобто це може бути правочин, інші юридичні факти чи закон.

Існують такі види недоговірних зобов'язань:

1) публічна обіцянка винагороди;

2) вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення;

3) рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи;

4) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи;

5) відшкодування шкоди;

6) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Особа має право публічно пообіцяти винагороду (нагороду) за передачу їй відповідного результату (передача інформації, знайдення речі, знайдення фізичної особи тощо). Обіцянка винагороди є публічною, якщо вона сповіщена у засобах масової інформації або іншим чином невизначеному колу осіб. У сповіщенні публічної обіцянки винагороди мають бути визначені завдання, строк та місце його виконання, форма і розмір винагороди.

Конкурс (змагання) має право оголосити фізична або юридична особа (засновник конкурсу). Конкурс оголошується публічно через засоби масової інформації. Оголошення про конкурс може бути зроблено й іншим чином. Засновник конкурсу має право запросити до участі в ньому персональних учасників (закритий конкурс).

Переможцем конкурсу є особа, яка досягла найкращого результату. Переможець конкурсу визначається в порядку, встановленому засновником конкурсу. Результати конкурсу оголошуються в тому ж порядку, в якому його було оголошено.

Якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невигідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення. Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір.

Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невигідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані з вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів.

Шкода, заподіяна особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою в повному обсязі. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі.

Шкода, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується власником (володільцем) цього майна з урахуванням його матеріального становища.

Фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи заінтересована особа має право вимагати:

1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози;

2) відшкодування завданої шкоди;
3) заборони діяльності, яка створює загрозу.

8. Спадкове право

Спадкуванням є перехід прав і обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

До складу спадщини входять усі права і обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому разі спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують право на спадкування почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття:

1) у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, в тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, і батьки;

2) у другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати й сестри спадкодавця, його баба і дід як з боку батька, так і з боку матері;

3) у третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько і тітка спадкодавця;

4) у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини;

5) у п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо протягом шести місяців з часу відкриття спадщини відказоодержувач не відмовився від заповідального відказу, вважається, що він його прийняв.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Лекція

на тему „Основи трудового права України”

План лекції

1. **Предмет і система трудового права.**
2. **Джерела трудового права.**
3. **Основні принципи трудового права.**
4. **Суб’єкти трудового права.**
5. **Трудові правовідносини.**
6. **Колективні договори та угоди.**
7. **Правова організація працевлаштування.**
8. **Трудовий договір: поняття, умови укладання, форма, строк і види трудового договору.**
9. **Робочий час.**
10. **Час відпочинку.**
11. **Правове регулювання оплати праці.**
12. **Трудова дисципліна.**
13. **Матеріальна відповідальність сторін трудового договору.**

1. Предмет і система трудового права

Трудове право – провідна галузь українського права, яка є системою правових норм, що регулюють сукупність трудових відносин працівників з роботодавцями, а також інші відносини, що випливають з трудових або тісно пов’язані з ними і встановлюють права й обов’язки в галузі праці на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та відповідальності у разі їх порушення.

Предмет трудового права — це основа, база, з огляду на яку постає потреба з'ясувати взаємозв'язок працівників з роботодавцями з приводу праці, причому не всякої праці, а тільки тієї, що пов'язана з її суспільною організацією або випливає з неї, створюючи відповідний комплекс, де трудові відносини є головними.

Особливість сучасного розвитку суспільно-трудових відносин як основи предмета трудового права полягає в тому, що монополія державних підприємств як роботодавців втрачає усталені позиції, оскільки Конституція України від 28 червня 1996 р. законодавчо закріпила існування чотирьох форм власності: державної, комунальної, колективної і приватної (ст.13, 14, 41, 142 і 143).

До методів правового регулювання праці — невід'ємної другої складової трудового права як самостійної галузі у складі цілісної системи національного права України — належать договірний порядок виникнення трудових відносин, рівноправність сторін трудового договору з підпоряд-

куванням їх у процесі праці правилам внутрішнього трудового розпорядку специфічний правовий спосіб захисту трудових прав сторін трудового договору як органом трудового колективу (комісією з трудових спорів), так і державним органом (судом), участь працівників у правовому регулюванні праці через своїх представників, профспілки, трудові колективи.

Трудове право поділяється на дві групи. Перша — загальна частина, до якої входять такі інститути:

1) поняття і предмет трудового права;
2) основні принципи трудового права;
3) джерела трудового права;
4) суб'єкти трудового права;
5) трудові правовідносини;
6) колективний договір;
7) правова організація працевлаштування працівників.

Друга група самостійних інститутів трудового права утворює особливу частину трудового права, до якої входять:

1) трудовий договір;
2) робочий час і час відпочинку;
3) оплата праці;
4) трудова дисципліна;
5) матеріальна відповідальність;
6) охорона праці;
7) поєднання роботи з навчанням;
8) нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю;
9) трудові спори.

Предметом трудового договору є сам процес праці робітника й службовця за певною спеціальністю чи кваліфікацією і з обов'язковим підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку.

2. Джерела трудового права

Джерела трудового права — це різноманітні нормативні акти органів державної влади та управління, що регулюють трудові та інші відносини, тісно з ними пов’язані , можуть бути двох видів:

1) що містять тільки норми трудового права (наприклад, Кодекс законів про працю України);
2) що містять норми різних галузей права, в тому числі трудового (їх називають комплексними).

Серед основних джерел трудового права слід виділити Конституцію України від 28 червня 1996 р. і КЗпП України від 10 грудня 1971 р.

Конституція України як Основний Закон нашої держави забезпечує єдність правового регулювання праці на всіх підприємствах незалежно від форми власності, закріплює принципи такого регулювання, які реально виявляються у конституційних трудових правах, в юридичних гарантіях щодо всієї системи трудового законодавства .

3. Основні принципи трудового права

Основні принципи трудового права за спрямованістю умовно об'єднуються у три групи, кожна з яких базується на таких основних джерелах трудового права, як Конституція України і КЗпП України. Перша група містить принципи, що сприяють залученню до праці, забезпеченню зайнятості й раціональному використанню робочої сили. Друга група об'єднує принципи, спрямовані на забезпечення високого рівня умов праці та охорони трудових прав. Третя група включає принципи, що розкривають сутність виробничої демократії і сприяють розвитку особистості працівника у процесі праці.

Першу групу складають три основних принципи трудового права:

1) свобода праці й зайнятості, заборона примусової праці (ст. 43 Конституції України, ст. 5, 21,49-4 КЗпП України);

2) право на працю, захист від безробіття, допомога в працевлаштуванні та матеріальна підтримка безробітних (ст. 43 Конституції України, ст. 2, 5, гл. III та ПІ-А КЗпП України);

3) рівноправність у праці й зайнятості, заборона дискримінації в праці (ст. 24 Конституції України, ст. 2, 2^1 КЗпП України).

Друга група:

1) справедлива винагорода за виконану роботу .Правове забезпечення здійснюється нормами інститутів:

1.1) оплата праці;

1.2) гарантії і компенсації;

2) охорона праці. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

2.1) трудовий договір (прийняття на роботу, переведення на іншу роботу);

2.2) охорона праці як загальний інститут, в тому числі як посилена охорона праці жінок і молоді, контроль за охороною праці;

2.3) норми матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові в разі трудового каліцтва;

3) право на відпочинок. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

3.1) робочий час;

3.2) час відпочинку;

3.3) поєднання роботи з навчанням;

4) захист трудових прав. Цей принцип забезпечується нормами таких інститутів:

4.1) нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства;

4.2) повноваження профспілок і трудових колективів;

4.3) трудові спори.

До третьої групи належать такі принципи:

1) безплатна професійна підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

1.1) працевлаштування і зайнятість населення;

1.2) трудовий договір;

1.3) робочий час;

1.4)оплата праці й гарантійні виплати;

2) виконання трудових обов'язків сторонами трудового договору. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

2.1) трудова дисципліна;

2.2) трудовий договір (дисциплінарні звільнення);

2.3) матеріальна відповідальність сторін трудового договору за заподіяну шкоду;

2.4) розгляд трудових спорів.

4. Суб'єкти трудового права

Можливість бути суб'єктом трудового права обумовлена наявністю трудової правоздатності й трудової дієздатності.

У трудовому праві працівник володіє єдиною правосуб'єктністю і в повному обсязі — з досягненням 16- річного віку, а в окремих передбачених законом випадках— 15 і 14-річного віку (ст. 188 КЗпП України).

Головним суб'єктом трудового права є працівники (робітники й службовці), їх правовий статус переважно єдиний для всіх працівників, де б вони не працювали. Винятком є лише три категорії працівників: жінки, неповнолітні й працівники із зниженою працездатністю (інваліди, пенсіонери, ветерани праці). Правовий статус останніх відображає підвищені гарантії права на працю, підвищений захист їх організму від шкідливих чинників, пов'язаних з виробництвом.

Важливим суб'єктом трудового права є власник або уповноважений ним орган — роботодавці будь-якої форми власності, дозволеної чинним законодавством України.

Трудовий колектив як суб'єкт трудового права має реальний вплив на державних і колективних підприємствах. Його правовий статус визначений спеціальним Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) від 3 березня 1998 року .

Важлива роль у регулюванні трудових відносин належить також профспілкам як суб'єктам трудового права.

5. Трудові правовідносини

Правовідносини є основним поняттям правової науки. За усталеним визначенням, це суспільні відносини, врегульовані нормою права. Відповідно трудові правовідносини — це врегульовані трудовим законодавством трудові й тісно пов'язані з ними відносини працівників у галузі праці.

Ядром правовідносин у сфері трудового права є трудові правовідносини, що визначаються як добровільний правовий зв'язок працівника з роботодавцем (підприємством чи фізичною особою), за яким працівник

зобов'язується здійснювати обумовлену трудову функцію, виконуючи правила внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець зобов'язується виплачувати винагороду за певний трудовий внесок і створювати умови праці відповідно до законодавства, колективного трудового договору.

До основних підстав виникнення трудових правовідносин належать:

1) укладення трудового договору;

2) адміністративно-правовий акт (призначення на посаду, затвердження, розподіл молодих фахівців тощо);

3) факт обрання на відповідну посаду (за конкурсом, депутатом тощо);

4) факт погодження з відповідними особами.

6. Колективні договори та угоди

Легальне визначення поняття колективного договору не дається ні в Законі України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року, ні в КЗпП України. Колективний договір — це письмова нормативна угода між власником або вповноваженим ним органом і трудовим колективом, від імені якого виступає профспілковий комітет чи інший уповноважений трудовим колективом орган. Цією угодою визначаються взаємні зобов'язання сторін у галузі трудових і соціально-економічних відносин.

Колективні договори та угоди можуть бути таких видів:

1) колективний договір підприємства, установи, організації;

2) колективний договір структурного підрозділу підприємства в межах його компетенції.

Може бути угода на галузевому рівні, сторонами якої виступають власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи, профспілки чи об'єднання профспілок або інших представницьких організацій працівників, які мають відповідні повноваження щодо ведення переговорів, укладення угод та реалізації їх норм.

Угода може бути і на регіональному рівні, що укладається між місцевими органами державної влади або регіональними об'єднаннями підприємців, об'єднаннями профспілок чи іншими уповноваженими трудовим колективом органами.

Основна вимога колективного договору полягає в тому, що його умови можуть тільки покращувати становище працівників порівняно з чинним законодавством, а умови, що погіршують умови праці працівників, визнаються Законом недійсними (ст.5 Закону України „Про колективні договори і угоди" від 1 липня 1993 р.).

7. Правова організація працевлаштування

Правове забезпечення залучення громадян України до сфери трудової діяльності здійснюється відповідною системою норм, до яких належать Закон України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р., Кодекс законів про працю України, Положення про державну службу зайнятості від 24 червня 1991 р.

Безробітними Закон визнає працездатних громадян працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших передбачених чинним законодавством доходів через відсутність належної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу й здатні приступити до праці.

Працевлаштування є передумовою такого явища, як зайнятість, і гарантією останнього. Це процес підшукування необхідної роботи, підготовки до неї та влаштування на цю роботу. Розрізняють працевлаштування в широкому й вузькому розумінні. У широкому розумінні — це процес будь-якого влаштування на роботу, в тому числі й самостійного, і з допомогою служби зайнятості. У вузькому розумінні працевлаштування — це діяльність відповідних державних органів зі сприяння громадянам України у відшуканні потрібної роботи й улаштуванні на неї, включаючи процеси професійної підготовки, перепідготовки та ін.

Реальне піклування щодо поліпшення умов життя громадян у разі втрати ними роботи та безробіття держава реалізує шляхом встановлення соціальних гарантій та компенсацій, рівень яких залежить від можливостей країни на відповідному розвитку. Згідно із Законом України «Про зайнятість населення» існують такі види гарантій:

1) допомоги з безробіття;

2) виплати стипендій на період підготовки, перепідготовки чи підвищення кваліфікації за направленням служби зайнятості;

3) особливі при вивільненні працівників з підприємств, установ, організацій (статті 49^2—49^4 КЗпП України);

4) додаткова матеріальна допомога безробітним і членам їхніх сімей.

8. Трудовий договір: поняття, умови укладання, форма, строк і види трудового договору

Трудовий договір є основною, базовою формою виникнення трудових правовідносин.

Працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати необхідні для виконання роботи умови праці, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ч.1 ст. 21 КЗпП України).

Сторонами трудового договору як двосторонньої угоди є: працівник (робітник або службовець), власник підприємства, установи, організації або вповноважений ним орган чи фізична особа.

Вік, з досягненням якого громадянин набуває трудової праводієздатності в повному обсязі - 16 років, як виняток, за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть прийматися на роботу особи, які досягли 15 років.

Зміст трудового договору — це сукупність умов, якими визначаються права й обов'язки сторін. Вони поділяються на два види:

1) умови, що визначаються угодою сторін;

2) умови, що встановлюються законодавством про працю.

Умови трудового договору, що визначаються угодою сторін, залежно від волевиявлення цих сторін класифікуються так:

1) обов'язкові (необхідні), без домовленості про які трудовий договір вважається недійсним;

2) факультативні (додаткові).

До обов'язкових (необхідних) належать такі умови:

1) про трудову функцію, тобто ким буде працівник — техніком, оператором, слюсарем тощо;

2) про місце роботи, тобто де саме він працюватиме (із зазначенням цеху, відділення чи без визначення місця роботи);

3) про строк дії трудового договору (на невизначений чи на певний строк тощо);

4) про час початку виконання трудової функції (через день, два чи тиждень тощо);

5) про розмір винагороди за виконану роботу.

Аспекти факультативних (додаткових) умов трудового договору не є обов'язковими, але якщо сторони домовляться про них, то стають такими:

1) про встановлення випробування (ст. 26 КЗпП України);

2) про встановлення неповного робочого дня або тижня (ст. 56 КЗпП України);

3) про роботу в одну зміну при багатозмінному режимі праці;

4) забезпечення житлом;

5) надання для дитини працівника місця в дошкільних дитячих закладах (яслах, садку).

Правова сутність додаткових умов полягає в тому, що вони уточнюють, доповнюють і розвивають умови конкретного трудового договору.

Чинне законодавство України про працю передбачає випадки, коли під час прийняття працівника на роботу випробування не встановлюється. До таких працівників належать:

1) неповнолітні працівники;

2) молоді робітники після закінчення професійних навчально-виховних закладів;

3) молоді фахівці після закінчення вищих навчальних вкладів;

4) особи, звільнені в запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби;

5) інваліди, направлені на роботу за рекомендацією медико-соціальної експертизи;

6) особи, які змінюють роботу у зв'язку з переїздом в іншу місцевість або з переходом на інше підприємство та в інших передбачених законодавством випадках.

Правила укладення трудового договору передбачають подання працівником відповідних документів:

1) трудової книжки;
2) паспорта або довідки за місцем проживання;
3) документа про освіту (диплома);
4) інших документів, подання яких передбачене чинним законодавством. Наприклад, диплом про освіту обов'язковий, коли приймають на роботу лікаря, викладача вищого навчального закладу та ін.

Довідку про медичний огляд обов'язково подають:

1) неповнолітні працівники;
2) працівники, які приймаються на роботу на підприємства зі шкідливими, важкими чи небезпечними умовами праці;
3) працівники харчової промисловості, підприємств водопостачання, дитячих установ тощо.

Трудові договори поділяються на групи за трьома ознаками: формою, строками і змістом. За першою ознакою трудові договори поділяють на усні й письмові. За другою ознакою трудові договори поділяють на такі:

1) на невизначений строк;
2) на визначений строк, установлений чинним законодавством;
3) на час виконання певної роботи.

Третя ознака уможливлює класифікацію трудових договорів за змістом: договори за конкурсом, з виборними працівниками, за суміщенням, сумісництвом.

На відміну від поняття трудового договору визначення переведення працівника на іншу роботу в законодавстві України про працю не закріплене.

У результаті переведення змінюються не всі, а тільки суттєві умови, що торкаються інтересів працівника. Така ознака переведення відрізняє його від переміщення та усунення робітника чи службовця від роботи.

Залежно від строків переведення класифікуються на постійні й тимчасові, залежно від місця — на такі, що відбуваються на тому самому підприємстві, і такі, коли працівника переводять на інше підприємство.

Суттєво нове правове явище щодо переведень затверджене в новій Конституції України (ст. 43), якою забороняється використання примусової праці.

Будь-які переведення (як тимчасові, так і постійні) здійснюються, як правило, тільки за згодою працівника.

Припинення (розірвання) трудового договору охоплює всі можливі випадки закінчення його дії.

Розірвання трудового договору означає його припинення шляхом одностороннього волевиявлення (працівником, чи власником, чи на вимогу особи, яка не є стороною трудового договору).

Підстави для припинення трудового договору поділяються на чотири групи:

1) за угодою сторін;
2) з ініціативи працівника;

3) з ініціативи власника або уповноваженого ним органу;

4) з ініціативи третьої особи, яка не є стороною трудового договору.

До характерних ознак припинення трудового договору за угодою сторін належать:

1) можливість розірвання будь-якого виду трудового договору;

2) вияв ініціативи будь-якої із сторін і в будь-який час;

3) відсутність строку дії досягнутої угоди про розірвання трудового договору.

До специфіки припинення трудового договору з ініціативи працівника належать такі ознаки:

1) виявлення ініціативи тільки самого працівника;

2) обов'язкове письмове попередження власника про розірвання договору в строк;

3) наявність трудового договору, укладеного на невизначений строк.

Строковий трудовий договір може бути припинений достроково з ініціативи працівника тільки з таких поважних причин:

1) хвороба працівника, що унеможливлює виконання роботи;

2) порушення власником законодавства про працю, колективного договору чи угоди сторін;

3) наявність інших поважних причин (переїзд до іншої місцевості, догляд за хворою дитиною тощо).

Особливості має й третя група підстав припинення трудового договору з ініціативи власника, тобто другої його сторони. По-перше, закон чітко визначає два види підстав - загальні й додаткові.

Загальні підстави передбачені ст. 40 КЗпП України. До них належать:

1) зміни в організації виробництва та праці, в тому числі ліквідація, реорганізація або перепрофілювання підприємства (установи, організації), скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі;

3) систематичне невиконання працівником трудових обов'язків без поважних причин;

4) прогул без поважних причин, у тому числі відсутність на роботі більше трьох годин протягом робочого дня;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців унаслідок тимчасової непрацездатності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) учинення розкрадання за місцем роботи (в тому числі дрібного) майна власника.

До додаткових підстав припинення трудового договору з ініціативи власника згідно зі ст. 41 КЗпП України належать:

1) одноразове грубе порушення трудових обов'язків керівником підприємства (установи, організації), його заступниками, головним бухгалте-

ром підприємства, його заступниками, службовими особами митних органів, державних податкових інспекцій, контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами;

2) дії з вини працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довіри до нього з боку власника;

3) учинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку несумісного з продовженням даної роботи.

До четвертої групи підстав припинення трудового договору належать вимоги третіх осіб, які не є стороною трудового договору. Такими особами є профспілкові органи, судові органи, військові комісаріати, батьки або особи, які їх заміняють, але тільки стосовно неповнолітніх працівників.

У разі припинення трудового договору не з вини працівника законом гарантується виплата вихідної допомоги, тобто відповідної грошової суми. Ст. 44 КЗпП України передбачає, що вихідна допомога в розмірі не менше середнього місячного заробітку виплачується в разі припинення трудового договору в таких випадках:

1) відмови працівника від переведення на роботу до іншої місцевості разом з підприємством чи від продовження роботи у зв'язку зі зміною істотних умов праці (п. 6 ст. 36 КЗпП України);

2) звільнення працівника з роботи з ініціативи власника у зв'язку зі змінами в організації виробництва та праці (п. 1 ст. 40 КЗпП України);

3) виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню роботи (п. 2 ст. 40 КЗпП України);

4) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу (п. 6 ст. 40 КЗпП України);

5) порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, умов колективного або трудового договору.

Вихідна допомога виплачується в розмірі не менше двомісячного середнього заробітку в разі призову або вступу працівника на військову службу чи направлення на альтернативну (невійськову) службу (п. 3 ст. 36 КЗпП).

У розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку вихідна допомога виплачується в разі звільнення через порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про охорону праці, умов колективного договору з цих питань (ст. 38, 39 КЗпП України).

9. Робочий час

Робочий час — це встановлений законом або на його основі час (неповний робочий час), коли працівник повинен бути на робочому місці й виконувати обумовлену трудову функцію.

Тривалість робочого часу, яку можна поділити на такі види:

1) нормальна тривалість робочого часу, що не може перевищувати 40 годин на тиждень (ч. 1 ст. 50 КЗпП України);

2) скорочений робочий час, який за тривалістю менше нормального, але з оплатою праці як за нормальну тривалість і має такі особливості: встановлюється лише законом, поширюється тільки на окремі категорії працівників (з урахуванням їх віку, умов та інтенсивності праці, специфіки трудових функцій тощо). Зокрема, для неповнолітніх тривалість робочого часу встановлюється 36 годин на тиждень, а для осіб віком 15—16 років і учнів віком 14—15 років, які працюють, — 24 години на тиждень, для працівників, які працюють у несприятливих умовах (шкідливих, важких), залежно від рівня шкідливого впливу на їхнє здоров'я, і для інших тривалість робочого часу встановлюється 24 години на тиждень.

Має певні особливості й такий вид робочого часу, як неповний робочий час, який менший за нормальний нормований і скорочений. Як правило, неповний робочий час встановлюється як під час прийняття на роботу, так і пізніше. Характерні ознаки цього виду робочого часу:

1) як правило, він встановлюється за угодою сторін трудового договору;

2) оплата праці здійснюється згідно з нормами виробітку чи залежно від відпрацьованого часу;

3) обсяг трудових прав працівників не обмежується;

4) може встановлюватись як неповний робочий день і як неповний робочий тиждень;

5) для окремих працівників власник зобов'язаний встановити неповний робочий час (це вагітні жінки, а також жінки, які мають дитину віком до 14 років або дитину-інваліда).

Ненормований робочий день — це особливий режим праці. Він встановлюється для окремих категорій працівників (керівників підприємств, структурних підрозділів, юрисконсультів та ін.), коли тривалість їхньої праці не піддається точному обліку, а робота виконується понад нормальну тривалість робочого дня без додаткової оплати й без компенсації відгулом, а лише додатковою відпусткою тривалістю до семи календарних днів.

Нічний робочий час визначається законом з 10 години вечора до 6 години ранку (ст. 55 КЗпП України) і має таку особливість, як заборона залучати до роботи в нічний час вагітних жінок і жінок, які мають дітей до трьох років, осіб, молодших 18 років.

Облік робочого часу повинен здійснювати власник підприємства. Існують такі види обліку робочого часу:

1) щоденний, коли працівник має однакову тривалість щоденної роботи;

2) щотижневий, коли кожного тижня однаково реалізується тижнева норма робочих годин (наприклад, 40, 24, 6 чи менше);

3) підсумковий (місячний, квартальний, річний, але з таким розрахунком, щоб тривалість робочого часу на тиждень не перевищувала 40 годин).

10. Час відпочинку

Кожен, хто працює, має право на відпочинок (ст. 45 Конституції України 1996 року). Це право забезпечується різними способами, найголовніші з яких:

1) надання днів щотижневого відпочинку;
2) щорічна оплачувана відпустка;
3) встановлення скороченого робочого дня.

Час відпочинку — частина календарного часу, коли працівник вільний від виконання трудової функції і має право використовувати його за власним розсудом. До видів часу відпочинку належать:

1) перерви протягом робочого дня чи зміни;
2) щоденний відпочинок між робочими днями (змінами);
3) щотижневі вихідні дні;
4) щорічні святкові й неробочі дні;
5) щорічні відпустки.

Найтривалішою і найпоширенішою є щорічна відпустка, до якої належать:

1) основна;
2) додаткова за роботу в шкідливих та важких умовах праці та за особливий характер праці;
3) інші додаткові, передбачені законодавством.

Основна щорічна відпустка не може тривати менше 24 календарних днів. Надається вона працівникові за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору.

Право на основну чи додаткову відпустку в перший рік роботи працівник має після шести місяців безперервної праці на даному підприємстві, а за другий і наступні роки щорічні відпустки надаються в будь-який час відповідно до графіка черговості надання відпусток.

11. Правове регулювання оплати праці

Заробітна плата — це винагорода (обчислена, як правило, у грошовому вираженні), яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (ст. 1 Закону України «Про оплату праці»).

На відміну від загального поняття заробітної плати основна заробітна плата — це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування) і посадових обов'язків, тобто у вигляді тарифної ставки (окладу), відрядних розцінок для робітників чи посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата — винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці (доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати тощо).

У ст. 23 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року визначено три форми виплати заробітної плати. За першою формою заробітна плата виплачується працівникам у грошових знаках, що мають за-

конний обіг на території України. Другою формою є можливість її виплати банківськими чеками. Третя форма, як виняток, припускає можливість виплати заробітної плати натурою, але вона має реалізуватися через колективні договори й тільки частково.

Системи оплати праці поділяються на види залежно від того, що береться за основу виміру праці. Так, якщо оплата праці нараховується за встановлений відпрацьований час, то це погодинна система оплати праці. Нарахування ж заробітної плати за кількість виробленої продукції належної якості називають відрядною системою заробітної плати. Обидві системи мають певні різновиди. Наприклад, відрядна система поділяється на пряму відрядну, відрядно-прогресивну, відрядно-преміальну і акордну. Погодинна ж система оплати праці поділяється на погодинну, поденну і помісячну.

9. Трудова дисципліна

Трудова дисципліна є необхідною умовою будь-якої колективної праці незалежно від її суспільної організації. Тому в широкому розумінні трудова дисципліна включає:

1) виробничу дисципліну, тобто дотримання послідовності процесів виробництва (постачання сировини, дотримання умов праці тощо);

2) технологічну дисципліну, тобто дотримання технології виготовлення товарів, продукції тощо;

3) дисципліну робочого часу, тобто дотримання розпорядку дня, перерв у роботі, відпочинку тощо.

Трудова дисципліна — це сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права та обов'язки сторін трудового договору, а також заохочення за успіхи в роботі та відповідальність за умисне невиконання трудових обов'язків.

Головним змістом трудової дисципліни є не тільки виконання правових норм у галузі праці, а й свідоме та творче ставлення до виконуваної роботи, забезпечення високої якості в роботі, раціональне використання робочого часу, прагнення до співробітництва та взаємоповаги.

До порядку застосування дисциплінарного стягнення встановлені такі обов'язкові вимоги:

1) виявлення дисциплінарного проступку;

2) отримання від порушника письмового пояснення;

3) додержання строків накладення дисциплінарного стягнення — один місяць із дня виявлення дисциплінарного проступку і шість місяців із дня його вчинення працівником;

4) видання власником наказу чи розпорядження про застосування дисциплінарного стягнення;

5) доведення наказу (розпорядження) під розписку до відома працівника.

Особливе місце серед дисциплінарних стягнень належить дисциплінарним звільненням, що застосовуються за такі проступки:

1) систематичне порушення трудової дисципліни;

2) прогул;

3) поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

4) розкрадання за місцем роботи державного або громадського майна.

10. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору

Трудовий процес — явище багатогранне, його порушення може призвести до матеріальної відповідальності як працівника, так і власника підприємства. Саме це випливає із закону, де записано, що працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків (ст. 130 КЗпП України). Разом з тим, і другу сторону трудового договору — власника підприємства — закон зобов'язує створювати працівникові умови, необхідні для нормальної роботи і забезпечення повного збереження дорученого йому майна (ст. 131 КЗпП України).

Із сукупності обов'язків сторін трудового договору випливає висновок, що матеріальна відповідальність — це обов'язок працівника відшкодувати в установленому законом порядку і розмірах пряму дійсну шкоду, заподіяну підприємству (установі, організації) його протиправним і умисним невиконанням чи неналежним виконанням своїх трудових обов'язків. Таке визначення має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Як самостійний інститут в особливій частині трудового права матеріальна відповідальність включає:

1) своєрідний суб'єкт (лише працівників, які заподіяли шкоду майну підприємства);

2) певні підстави та умови (підстави — порушення працівником трудових обов'язків і заподіяння шкоди, а умови — вина, протиправність поведінки і причинний зв'язок);

3) певні види й межі відповідальності (види — обмежена, повна і підвищена відповідальність, межі — лише пряма дійсна шкода);

4) специфічний порядок покриття (адміністративний порядок у разі обмеженої і судовий — у разі повної та підвищеної матеріальної відповідальності).

Оскільки працівниками можуть бути й неповнолітні громадяни, то їхня трудова праводієздатність не обмежується, а діє в повному обсязі незалежно від того, з якого віку вони уклали трудовий договір — з 14,15 чи 16 років (ст. 188 КЗпП України), бо вони у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а отже, мають повну трудову праводієздатність і внаслідок заподіяння майнової шкоди підприємству несуть матеріальну відповідальність за нормами трудового законодавства.

Суб'єктом матеріальної відповідальності є також власник або уповноважений ним орган. У цьому разі підприємство обов'язково повинно мати статус юридичної особи (ст. 62 ГК). У разі заподіяння шкоди працівни-

кові підприємство несе перед ним матеріальну відповідальність відповідно до законодавства про працю.

Обмежена матеріальна відповідальність — обов'язок працівника покрити заподіяну шкоду повністю, але не більше встановленої законом межі — його місячного середнього заробітку. Цей вид матеріальної відповідальності застосовується при відсутності повної та підвищеної відповідальності.

Повна матеріальна відповідальність — обов'язок працівника покрити заподіяну шкоду в межах повного розміру, але з урахуванням прямої дійсної шкоди. На відміну від обмеженої, повна матеріальна відповідальність настає лише в безпосередньо визначених законом випадках (ст. 134 КЗпП України).

Правове забезпечення покриття матеріальної шкоди реалізується двома способами:

1) добровільним покриттям заподіяної шкоди;

2) примусовим стягненням заподіяної шкоди (ч. 5 ст. 130 і ст. 136 КЗпП України).

Добровільний спосіб стосується будь-якого виду матеріальної відповідальності. Примусовий має два різновиди:

1) адміністративний порядок покриття шкоди, що застосовується лише в разі обмеженої матеріальної відповідальності з обов'язковим виданням наказу не пізніше двох тижнів із дня виявлення заподіяної шкоди та його виконанням не раніше семи днів із дня повідомлення про це працівникові;

2) судовий порядок покриття шкоди, який застосовується у разі незгоди працівника з відрахуванням з його заробітної плати або з розміром такого відрахування; у разі повної та підвищеної матеріальної відповідальності, якщо сторони не домовились про добровільне відшкодування.

11. Правове забезпечення охорони праці

Відповідно до ст. 43 Конституції України 1996 р. кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Це основні положення щодо реалізації права громадян на працю, забезпечення працівникам безпеки, гігієни праці та здорового виробничого середовища і єдиного порядку організації охорони праці в Україні. Правове забезпечення охорони праці крім конституційних норм визначають норми КЗпП України, Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. в новій редакції від 21 листопада 2002 р. та інші підзаконні правові норми з охорони праці.

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини у процесі праці. Це поняття охорони праці в широкому розумінні, оскільки воно включає великомасштабні заходи щодо забезпечення безпечних і здорових умов праці: правові, економічні, організаційно-технічні, лікувально-профілактичні тощо. У вузькому ж розумінні охорона праці — це система правових заходів і засобів забезпечення безпечного життя і здоров'я праці-

вників у процесі праці на виробництві, у тому числі правових норм щодо оздоровлення та поліпшення умов праці. У такому розумінні охорона праці є одним з принципів трудового права, суб'єктивним правом працівника на належні умови праці, правовим інститутом.

Центральне місце в системі охорони праці посідають працівники, тому й норми права визначають як зміст і гарантії права працівників на охорону праці. Такі гарантії реалізуються у процесі праці й включають комплекс правомочностей, зокрема права:

1) на безпечні умови праці під час роботи на виробництві, на соціальне страхування від нещасних випадків та професійних захворювань;

2) на пільги і компенсації за важкі й шкідливі умови праці;

3) на забезпечення спецодягом та іншими засобами індивідуального захисту, миючими й знешкоджуючими засобами;

4) на компенсацію власником матеріальної та моральної шкоди працівникові в разі ушкодження його здоров'я.

Норми права про організацію охорони праці передбачають широку систему заходів, до найголовніших з них належать:

1) управління охороною праці на підприємстві та обов'язки власника;

2) визначення обов'язків працівника виконувати вимоги норм і правил з охорони праці;

3) фінансування охорони праці та додержання вимог щодо охорони праці під час проектування, будівництва та реконструкції підприємств;

4) розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій, які покладаються на власника підприємства і здійснюються з урахуванням вимог «Положення про розслідування і облік нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на підприємствах, в установах, організаціях».

Систему правових норм щодо особливостей регулювання праці жінок умовно можна поділити на дві групи. Перша група норм забороняє або обмежує застосування праці жінок, а друга встановлює переваги у зв’язку з материнством.

Заборона застосування праці жінок стосується важких робіт, робіт зі шкідливими й небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім нефізичних робіт або робіт із санітарного та побутового обслуговування. Перелік таких робіт затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 р. № 256, який налічує більше 500 видів робіт.

Друга група правових норм стосується жінок, стан яких пов'язаний з материнством. Охороняючи працю таких жінок, чинне законодавство забороняє залучати вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, до нічних робіт, надурочних робіт, робіт у вихідні дні та направляти їх у відрядження. Обмеження встановлені й для жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів. Такі жінки не можуть залучатися до надурочних робіт і направлятися у відрядження. До підвищеної особливої правової охорони праці жінок належать і норми, пов'я-

зані з їх материнством - це переваги і гарантії, що стосуються виникнення, існування та припинення трудових відносин.

Система спеціальних правових норм є невід'ємним доповненням до загальних, спрямованих на підвищену охорону праці молодих працівників як основного резерву трудових ресурсів України.

Специфікою норм з підвищеної охорони праці молоді є вимоги стосовно прав неповнолітніх у трудових правовідносинах. Неповнолітні працівники, відповідно до ст. 187 КЗпП України, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, тобто до дорослих працівників, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України. Правоохоронну сутність мають й інші норми права, що сприяють залученню молоді до праці, — це, зокрема, норми, що встановлюють порядок прийняття на роботу осіб, яким виповнилось 16 років. Саме з цього віку громадяни України набувають статусу повної правової правосуб'єктності, що дає право на самостійну реалізацію права на працю. Законом передбачається також можливість прийняття на роботу осіб, які досягли 14-річного і 15-річного віку, але за умови дотримання чітко визначених умов:

1) згода одного з батьків або особи, яка його замінює (опікуни);
2) робота має бути легкою і не повинна завдавати шкоди молодому працівникові;
3) робота повинна виконуватись у вільний від навчання час і не порушувати процесу навчання.

Правові особливості охорони праці молоді спрямовані перш за все на реальне здійснення нею свого права на працю, підвищення своєї кваліфікації, поєднання роботи з навчанням, на охорону ще не повністю сформованого організму неповнолітніх працівників, захист їх від виробничих шкідливостей тощо.

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють два види органів:

1) трудові колективи через обраних ними уповноважених;
2) професійні спілки в особі своїх виборних органів і представників.

Повноваження цих органів визначені ст. 41 і 42 Закону України «Про охорону праці».

12. Трудові спори

Трудові спори (конфлікти) можуть виникати не тільки між сторонами трудового договору, а й між професійною спілкою чи страйковим комітетом і власником підприємства — їх називають колективними трудовими спорами. З огляду на учасників трудові спори поділяються на індивідуальні — між сторонами трудового договору, і колективні — між профспілковим або страйковим комітетом і власником (адміністрацією) підприємства.

Чинне законодавство України про працю не розкриває поняття «трудові спори». У сфері трудового права трудові спори — це конфлікти між працівником і власником або між працівниками і роботодавцями з приводу

застосування законодавства про працю або встановлення чи зміни умов праці, що розглядаються в установленому законом порядку.

Крім зазначеного, поняття трудового спору певною мірою спонукає і до з'ясування причин, через які він може виникнути. Зокрема, зазначення того, що конфлікти між працівником і власником можуть виникати за двох взаємозумовлених обставин: по-перше, у процесі застосування законодавства України про працю і, по-друге, під час встановлення умов праці.

Конкретні ж причини виникнення трудових конфліктів можуть бути:

1) об'єктивного характеру (помилки сторін трудового договору, недоліки в культурно-виховній роботі тощо);

2) організаційно-правового характеру (нечіткі формулюванні окремих правових норм, прогалини в діючому законодавстві про працю тощо);

3) організаційно-господарського характеру (недоліки у проведенні обліку, контролю, у постачанні, фінансуванні та інших господарських справах).

Саме класифікація причин, унаслідок яких може виникнути судовий спір, спонукає до розгляду двох видів індивідуальних трудових спорів, що зумовлюються: застосуванням норм трудового законодавства (позовні спори), встановленням нових або зміною чинних умов праці (непозовні спори).

Трудові спори другого виду (непозовні) виникають:

1) з правовідносин у сфері встановлення умов праці між профспілковим органом і власником підприємства (під час укладення колективного договору, введенні норм виробітку тощо);

2) з трудових правовідносин між працівником і власником (у разі зміни власником окладу працівникові в межах схем посадових окладів).

Вирішення трудових спорів — процес, тісно пов'язаний з іншими демократичними засадами правової системи України в цілому і трудового права зокрема.

Згідно з чинним законодавством трудові спори вирішуються системою спеціальних органів. Так, індивідуальні трудові спори, грунтуючись на положеннях гл. XV КЗпП України, розглядаються:

1) комісіями з трудових спорів (КТС);

2) районними (міськими) судами;

3) вищими органами в порядку підпорядкованості, що встановлюється законодавством.

Серед зазначених первинним обов'язковим органом щодо розгляду трудових спорів на підприємствах, в установах, організаціях є комісія з трудових спорів (КТС).

Другим органом з розгляду трудових спорів є суд, який може бути як другою, так і першою інстанцією, що вирішує трудові спори.

Самостійне значення у вирішенні трудових спорів мають строки, які умовно поділяються на три групи:

1) строки звернення до КТС і суду за вирішенням трудового спору;

2) строки вирішення;

3) строки виконання рішень з трудових спорів.

Класифікація сторін колективного трудового спору (конфлікту) визначається залежно від трьох рівнів:

1) виробничого;
2) галузевого, територіального;
3) національного.

Система органів з розгляду колективних трудових спорів (конфліктів):

1) примирна комісія, що створюється з ініціативи однієї сторін;

2) трудовий арбітраж — орган, що створюється з ініціатив однієї зі сторін або з ініціативи незалежного посередника. Незалежний посередник — конкретна особа, визначена сторонами з метою сприяння взаємодії між сторонами, проведення спорів тощо (ст. 10 Закону).

Значне місце в Законі приділено страйку — визначенню його поняття, права на страйк, умов його проведення, а також гарантіям працівників тощо (статті 17—28 Закону). Страйк — тимчасове колективне добровільне припинення роботи (невихід на роботу чи невиконання трудових обов'язків) працівниками підприємства чи структурного підрозділу з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Лекція
на тему „Основи сімейного права України”

План лекції

1. **Сімейне право України: поняття і предмет правового регулювання.**
2. **Сім’я за сімейним законодавством.**
3. **Шлюб за сімейним законодавством.**
4. **Права і обов’язки подружжя.**
5. **Права і обов’язки матері, батька й дитини.**

1.Сімейне право України: поняття і предмет правового регулювання

Сімейне право — це сукупність правових норм і принципів, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї. Це право регулює відносини між подружжям щодо порядку укладення шлюбу, особистих і майнових відносин між ними, порядку та умов припинення шлюбу, відносин між батьками й дітьми, іншими родичами, регулює і охороняє відносини усиновлення (удочеріння), опіки й піклування тощо.

Можна стверджувати, що сімейне право є самостійною галуззю права, яка відокремилася від цивільного:

- сімейно-правові відносини характеризуються власними джерелами виникнення. Якщо цивільні правовідносини виникають, як правило, з договорів, то шлюбно-сімейні — із спорідненості, шлюбу, усиновлення і всі майнові відносини випливають з особистих. Ці правовідносини пов'язують не сторонніх, а близьких осіб - родичів, подружжя;
- у першу чергу, сімейні правовідносини - це особисті немайнові відносини;
- сімейні права й обов'язки не можна відчужувати, передавати, купувати, продавати чи дарувати;
- сімейні відносини в Україні в багатьох випадках регулюються нормами моралі, а не тільки правовими нормами, і це є характерним тільки для сімейного права.

Основними джерелами сімейного права є Конституція України, Сімейний кодекс та інші нормативно-правові акти України. Так, Конституція України проголошує: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї» (ст. 51).

Регулювання сімейних відносин здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту.

Сімейний кодекс України складається з двох частин - загальної та особливої. Загальна частина містить норми, що поширюються на всі сімейно-правові відносини. Особлива частина — це сукупність норм і принципів, кожен з яких регулює та охороняє окремий різновид сімейних відносин.

Сімейні відносини можуть бути врегульовані також за домовленістю (договором) між їх учасниками, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам Сімейного кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства.

Система сучасного сімейного права — це його внутрішня структурна організація, елементами якої є сімейні норми, принципи й інститути. Сімейна норма — це одиничне, формально-визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює та охороняє сімейні відносини. Сімейні принципи — це основні засади, керівні ідеї, відповідно до яких здійснюються сімейно-правове регулювання та охорона сімейно-правових відноси одношлюбності, свободи і добровільності при укладанні й розірванні шлюбу, рівності чоловіка і жінки в особистих та майнових правах, моральної та матеріальної підтримки членів сім'ї. Сімейний інститут — це сукупність сімейних норм і принципів, що регулюють та охороняють однорідні сімейні відносин шлюбу, прав та обов'язків подружжя, батьків та дітей, усиновлення, опіки та піклування, реєстрації актів цивільного стану.

На ґрунті сімейних норм і принципів виникають сімейні правовідносини - суспільні, правові відносини, що врегульовані й охороняються нормами та принципами сімейного права, учасники яких наділяються взаємними сімейними правами та обов'язками.

Для сімейних правовідносин притаманними є наступні ознаки:

1) специфічний суб'єктивний склад;
2) тривалий характер;
3) невідчужуваність прав і обов'язків;
4) наявність сімейних прав і обов'язків.

Сімейний кодекс встановлює такий перелік суб'єктів сімейних правовідносин:

1) подружжя;
2) батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
3) баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
4) рідні брати, рідні сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

Об'єктами сімейних правовідносин можуть бути:

1) майнові блага (речі);
2) особисті немайнові блага;
3) дії, в тому числі послуги.

Суб'єктивне сімейне право — це міра можливої (дозволеної) поведінки суб'єкта сімейних відносин. Юридичний обов'язок — це міра необхідної поведінки суб'єкта сімейних відносин.

2. Сім’я за сімейним законодавством

Сім'я в соціальному розумінні - це заснована на шлюбі чи кровному спорідненні невелика група людей, члени якої зв'язані спільністю побуту, взаємною матеріальною і моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Сім'я є первинним і основним осередком суспільства, її складають

особи, які спільно проживають, зв'язані спільним побутом, мають взаємні права і обов'язки.

Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою визнається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяті років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права чи інтересу

Особа має також право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування.

3. Шлюб за сімейним законодавством

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав і обов'язків подружжя.

Ознаками шлюбу є:

1) добровільність, тобто наявність добровільної згоди обох із подружжя;

2) досягнення шлюбного віку жінкою та чоловіком, які беруть шлюб;

3) реєстрація шлюбу у встановленому законом порядку органом, визначеним Сімейним кодексом;

4) спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка та жінки.

Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка — у вісімнадцять років (на день реєстрації шлюбу).

Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати тільки в одному шлюбі, тобто вони мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього.

У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, а саме:

1) рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків, неповнорідними - які мають спільну матір або спільного батька;

2) двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;

3) усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором, особисто.

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повинні повідомити одна одну про стан свого здоров’я.

Шлюб реєструється по закінченні одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу.

Наречені мають право обрати прізвище.

Недійсним є шлюб, зареєстрований:

1) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;

2) між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;

3) з особою, яка визнана недієздатною.

Шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним.

4. Права і обов'язки подружжя

Шлюб зумовлює існування особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

1) майно, набуте нею, ним до шлюбу;

2) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;

3) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є також речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть у разі, якщо вони були придбані на спільні кошти подружжя, а також премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги, тощо.

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності.

Особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям може бути укладено шлюбний договір. Він регулює майнові відносини між подружжям, визначає їхні майнові права і обов'язки. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними й дітьми. Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально засвідчується.

Кожен із подружжя має право на припинення шлюбу. Переважно шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим. За життя подружжя шлюб припиняється внаслідок його розірвання. Розірвання відбувається за спільною заявою подружжя чи одного з них на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану або за спільною заявою подружжя чи позовом одного з подружжя на підставі рішення суду. У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день винесення ним відповідної постанови, а якщо судом -шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу. Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

5.Права і обов'язки матері, батька й дитини

Права й обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів циві-

льного стану. Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Це визначається на підставі Свідоцтва про шлюб і документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Мати та батько мають рівні права і обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони в шлюбі між собою.

Якщо мати й батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою.

Батьки мають право: особисто виховувати дитину, залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним і юридичним особам, обирати форми й методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства, на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина, на звернення до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники.

Дитина має право: звертатися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування і громадських організацій, звертатися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування.

Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а після досягнення нею десяти років — за спільною згодою батьків і самої дитини.

Повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, виявляти турботу про них і надавати їм допомогу.

Батьки й діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати.

Дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

Список літератури

Основна

1. Актуальні проблеми теорії держави та права [Текст] : навч. посіб. / [П.В. Волвенко, Л.М. Князькова, О.С. Туренко та ін.]. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2007. – 75 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави і права. Частина І. Актуальні проблеми теорії держави: навчальний посібник / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, С.М. Легуша, Н.М. Пархоменко, Т.О. Пікуля, Н.В. Пронюк. – К., 2007. – 288 с.
3. Актуальні проблеми теорії держави та права [Текст]: навч. посібник (за вимогами кредитно-модульної системи навчання) / Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний, А.О. Осауленко, Т.О. Пікуля; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: КНУВС, 2010. – 260 с.
4. Загальна теорія держави і права [Текст]: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х : Право, 2009. – 584 с.
5.Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права [Текст] : навчальний посібник / С.Л Лисенков. – К. : «Юристконсульт», 2006. – 355 с.
6.Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи: Курс лекцій – К.: К.І.С., 2008. – 470 с.].
7.Середа Г.П. Проблеми теорії держави і права: [навчальний посібник] / Г.П. Середа, С.Г. Стеценко. – К.: КНТ, 2009. – 184 с.
8.Скакун, О.Ф.Теорія права і держави [Текст] : підручник / О. Ф. Скакун ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Вид. 3-тє, доп. і перероб. – К. : Правова єдність, 2011. – 524 с.

Допоміжна

1.Господарський кодекс України : закон України від 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003. – 208 с.
2.Господарський кодекс України : наук.-практ. коментар / О.І. Харитонова (ред.) – Х. : Одіссей, 2007. – 831 с.
3. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
4.Про господарські товариства : закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
5.Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : закон України від 15.05.2003 р. № 1755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. –Ст. 263.
6.Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. Ст. 553.
7.Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.
8.Про захист прав споживачів : закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

Інформаційні ресурси, у т.ч. в мережі Інтернет

1.Сайт Національного Фармацевтичного Університету http://nuph.edu.ua/
2.Сайт каферди Менеджменту і адміністрування Національного Фармацевтичного Університету http://adm.nuph.edu.ua/
3.Сайт Верховної Ради України http://www.rada.ua
4.Сайт Президента України http://www.president.gov.ua
5.Сайт Кабінету Міністрів України http://www.kmu.gov.ua